

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey Muhalefeti

İsmail AKBAL* - Taner ASLAN**

ÖZ

Türkiye'de, Büyük Millet Meclisi'nin ilk yıllarında gerek bireysel gerekse örgütlü muhalefetin önemli isimlerinden birisi Ali Şükrü Bey olmuştur. Mekteb-i Fünûn-u Bahriye Mektebi mezunu, Donanma Cemiyeti kurucusu, Milli Kongre üyesi ve son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Trabzon mebusu olan Ali Şükrü Bey, Birinci TBMM'ne Trabzon mebusu olarak girmiştir. Şükrü Bey, Meclis'te muhalif kimliğiyle öne çıkmıştır. Meclis'in hemen hemen her oturumunda şiddetli eleştirilerde bulunarak hükümeti zor durumda bırakmıştır. Misak-ı Milli kararlarında, düzenli ordunun kurulmasında, başkumandanlık kanununun uzatılmasında, istiklal mahkemelerinin uygulamalarında, saltanatın kaldırılmasında, Lozan Konferansı'nda muhalif tavır sergilemiştir. Onun bu muhalif tavrı Topal Osman Ağa tarafından öldürülmesine yol açmıştır. Bu çalışma, Birinci TBMM'de muhalefetin önder ismi olan Ali Şükrü Bey'i ve onun muhalif hareketini konu edinmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ali Şükrü Bey, Birinci Meclis'te muhalefet, Türk Kurtuluş Savaşı.

ABSTRACT

The Opposition of Trabzon M.P. Ali Şükrü Bey in the First Grand National Assembly of Turkey

Ali Şükrü Bey was an important figure for both organized and individual opposition in the first Turkish GNA assembled in 1920. Graduated from the School of Navy Sciences, having served in the Balkan War, being one of the founders of the Donanma (Navy) Association and a member National Congress, and elected to the last Ottoman Parliament From Trabzon, Ali Şükrü Bey was also the Trabzon representative in the first Grand National Assembly of Turkey. Şükrü Bey was promi-

* Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Bölümü, e-posta: ismailakbal@gmail.com

** Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, AKSARAY, e-posta: taner.aslan@aksaray.edu.tr

ment with his opposing character in the Assembly. At almost every session, he rigorously criticized the government, leaving it in a very difficult position. His opposition was particularly observed in the Misak-ı Milli decisions; in the abuses of the Independence Courts, in the formation of a regular Army, in extending the power of law identifying Commander in Chief, in the abolition of the Sultanate, and in the Lausanne negotiations. This opposing attitude finally led him to be killed by Topal Osman Aga. The main focus of this study is Ali Şükrü Bey, an opposition leader in the first GNA.

Key Words: Ali Şükrü Bey, Opposition in the Turkish GNA, Turkish Liberation War.

Giriş

Genel bir kavram olarak *muhalefet*, “bir görüşe, bir tutum ve davranışa karşı olma durumu, aykırılık; karşı görüşte, tutumda insanlar topluluğu; karşıtlık” gibi temelde aynı anlamı içeren değişik kelimelerle açıklanırken; bunu yapanlar da, yani “uymaz, karşıt, aksi fikirde olanlar”, muhalif kelimesiyle karşılanmaktadırlar (*Türkçe Sözlük* 1995: 1039). Bu anlamda muhalefet, en küçük birim olan aileden başlamak üzere toplumsal yaşamın her düzeyinde ve her döneminde gözükmektedir. Çünkü temelinde sosyo-ekonomik çıkar ya da salt değer çatışmalarının yattığı görüş ve tutum farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Muhalefet, kuramsal düzeyde veya pratikte yalnızca fikir uyumsuzluğuyla sınırlı kalmayıp, bu anlaşmazlık yüzünden eylem düzeyinde ortaya çıkabilecek çatışmacı hareketleri de kapsamaktadır. Kısaca muhalefet kavramı, hem düşünsel açıdan olumsuz bir eleştiriyi hem de bunu uygulamada gerçekleştirmek için girişilen hareketleri göstermektedir.

Siyasal muhalefet kavramı ise muhalefet kavramının siyasal perspektif içinde ele alınmasıdır. Muhalefet olgusu ve muhalifler kendi çevrelerinden çıkıp var olan toplumsal ve ekonomik yapıyı, siyasal rejimi ve onun somut öğelerini hedef aldıkları, bulardan birine, bir kaçına ya da hepsine yöneldikleri andan itibaren kavramın siyasi niteliğe büründüğü açıkça gözlenir.

Osmanlı devletinin son yüz yılında, uzun yıllar İslamcı sosyal ve siyasal bir geçmiş ile yaşayan daha sonra da Batıcı düşünceleri benimseyen aydınların zamanla kafası karışmış, ilk başlarda “Genç Osmanlılar” daha sonra da “Jön Türkler” adı altında, hem çağdaş ve geleceğe yönelik bir anayasa talebi ile hem de birtakım İslamcı özellikler taşıyan bir siyasal muhalefet hareketi gelişmiştir. Bu hareket 1876’da ilk yazılı anayasanın yürürlüğe sokulmasıyla ilk somut sonuca ulaşmıştır. Kanun-i Esasi ile birlikte ilk parlamento faaliyete geçmiş ve İstanbul’da yapılan iki dereceli seçim ile, taşrada da vilayet meclisleri yoluyla, Mebusan Meclisi temsilcileri belirlenmiştir. İlk mecliste, büyük toprak sahipleri, din adamları, devlet memurları ve eşraftan oluşan üye-

ler oldukça dağınık ve bireysel muhalefet örnekleri sergilemişlerdir. Mecliste belirli görüşler etrafında gruplaşmalar olmamış; fakat Müslim-Gayri Müslim ayrışması ve Müslümanlar içinde de ilerici-tutucu ayrışmaları görülmüştür (Goloğlu 1970: 19-39). Aslında meclisteki bu ilk muhalefet hareketi pek olgunlaşmamış; hatta olgunlaşma fırsatı bulamadan II. Abdülhamit'in Rus Savaşı'nı bahane ederek meclisi kapatmasıyla son bulmuştur. Böylece ilk kez çok kısa süreliğine olsa da mecliste temsil edilme olanağı bulan muhalefet tekrar meclis dışına çıkarılmıştır.

Siyasal muhalefetin yeniden ortaya çıkması I. TBMM'nin kurulmasından sonraya rastlamaktadır. Mecliste Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini destekleyen ve benimseyen otoriter, kurucu rasyonalist I. Grup ya da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve bunun karşısında Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini ve onun otoriter devletçi yönetim tarzını hazmedemeyen, saltanata gönül bağı olan, İslamcı, hilafet yanlısı ve kısmen de Enver Paşa taraftarı İkinci Grup arasında çok çetin tartışmalar yaşanmıştır. Nihayetinde I. TBMM'nde muhalefeti temsil eden II. Grup'un muhalefeti derli toplu, siyasal yönden belirli bir fikir etrafında toplanmış, tutarlı, planlı bir hareket olmamakla beraber, savaş döneminin olağanüstü şartları altında liberal, ademi merkezîyetçi çizgiye yakın etkin bir muhalefet hareketidir. Bu muhalefet hareketinin öncülüğünü ve liderliğini de Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey yapmıştır. Ancak Ali Şükrü Bey II. Grup'un önderliğini yaparken hem örgütlü bir muhalefet tarzı sergilemiş hem de tamamen II. Grup'tan farklı bireysel muhalif hareketler sergilemiştir. Bu çalışma, TBMM'de muhalefetin önder ismi olan Ali Şükrü Bey'i ve onun muhalif hareketini konu edinmiştir.

1. TBMM Öncesi Ali Şükrü Bey

Ali Şükrü Bey, denizci bir ailenin ilk çocuğu olarak (Çoker 1995/III: 923; Mısıroğlu 1978: 18) 1884 yılında İstanbul'un Kasımpaşa semtinde dünyaya gelmiştir (Özel 1991: 103). Babası Trabzon'un Vakfıkebir kazasına bağlı Şarlı (Beşikdüzü) nahiyesi eşrafından Reiszâde Hacı Hafız Ahmet Efendi'dir. Çocukluk yıllarını, kendisinden üç yaş küçük olan kardeşi Mehmet Şevket¹ ile birlikte geçiren Ali Şükrü Bey, ilköğrenimini tamamlayınca (1313/1897) babası tarafından, Heybeliada Bahriye Mektebi'ne yazdırılmıştır. Döneminin gözde eğitim kuruluşları arasında olan bu okulun Ali Şükrü'nün üzerinde çok büyük etkisi olmuştur. Millî sorunlara karşı duyduğu derin ilgi ve tartışmaya çok müsait yönü bu yıllarda ortaya çıkmaya başlamıştır (*İstikbal*, 1339: 881).

Ali Şükrü Bey, Bahriye Mektebi'ni bitirdikten sonra, ailesi tarafından 1903 yılında denizcilik eğitimi için İngiltere'ye gönderilmiş ve 26 Şubat 1904 ta-

1 Katı İttihatçılardan, Donanma Cemiyeti ve Karakol Cemiyeti üyesidir.

rihinde ise Mekteb-i Fünûn-u Bahriye'nin güverte bölümünden Bahriye Erkân-ı Harbiye Mülâzımı (Bahriye Kurmay Teğmeni) olarak mezun olmuştur (Çoker 1994: 11-62). *Heybetnüma Okul Gemisi*'nde güverte mühendisliği eğitiminden sonra çeşitli gemilerde ve gambotlarda görev yapmıştır. Rütbesi, 29 Ekim 1905 tarihinde, kurmay üsteğmenliğe yükseltilen Ali Şükrü Bey, 3 Eylül 1907'de Mesudiye Zırhlısı seyir subay yardımcılığına atanmıştır. Daha sonra da Bahriye Erkân-ı Harb Reisliğinde görevlendirilmiştir.

19 Temmuz 1909'da Etibba-i Mülkiye Kulübü'nde toplanan, toplumun çeşitli tabakalarını temsil eden ve aralarında Ali Şükrü Bey'in de bulunduğu 28 kişi 'Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti'ni kurmuştur. İlk idare heyeti içerisinde yer alan Ali Şükrü Bey, daha sonra Cemiyet'in ikinci başkanı olmuştur (Özçelik 2000: 11-12). Ali Şükrü Bey Donanma Cemiyeti'nin kuruluşundan kapanışına kadar (8 Şubat 1919), dönemin önemli şahsiyetleriyle birlikte yönetim kurulunda görev yapmıştır. Bu şahsiyetler arasında Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Dâhiliye Nazırı Talat Paşa (daha sonra sadrazam) gibi devlet erkânı yanında, mesleğinde öne çıkmış tüccar, doktor, gazeteci ve ilim adamları da vardı. Bu yüksek heyet arasında Ali Şükrü Bey daima aktif olmuş, alınan kararlarda, yapılan uygulamalarda söz sahibi olmuştur. Aynı zamanda *Donanma* dergisinde yazılar yazmaya başlamıştır.² Derginin yayın kararında ve yayını sürdürmesinde Ali Şükrü Bey'in önemli katkıları olmuştur. Onun Donanma Cemiyeti'ndeki bu olağanüstü gayretleri *Tevhid-i Efkâr*'da şöyle yer almıştır:

"Ali Şükrü Bey bütün mesaisini kuvvetli bir Türk donanması vücuda getirilmesini temine hasretmiş ve bu hususta erkân-ı mühimmesinden olduğu mülga Donanma Cemiyeti'nde çok çalışmıştı... *Donanma* mecmuasında ve matbuatta donanmamız ve tarih-i bahriyemiz hakkında pek çok neşriyatta bulunmuştur." ("Ali Şükrü Bey'in Tercüme-i Hali", *Tevhid-i Efkâr*, 31 Mart 1923).

27 Nisan 1911'de Yüzbaşı olan Ali Şükrü Bey, Sultaniye ve Orhaniye gemileri ile Yarhisar Torpidosu ve Nevşehir Gambotu'nda seyir subaylığı yapmıştır (Çoker 1995/III: 923). Bu arada Donanma Cemiyeti adına nakliye gemileri satın almak üzere tüccardan Mânizâde Hacı İbrahim Efendi ile 1911 Mayıs'ında Avrupa'ya gönderilmiştir. Avrupa'dan, her biri otuz iki bin İngi-

2 Mart 1326/1910 tarihinde Donanma-yı Muavenet-i Milliye Cemiyeti tarafından yayınlanan *Donanma* dergisi kendisini 'Musavver, tarihi, fenni, edebi mecmua' olarak tanıtmaktadır. Denizlerde Türk gücünü temsil edecek bir donanmaya sahip olmanın şartlarını sağlamaya çalışan Donanma Cemiyeti tarafından yayınlanan dergi, 49. sayısından itibaren yayını haftalık olarak sürdürmüştür. Yazarları arasında Abdullah Cevdet, Ahmet Rasim, Ali Şükrü Bey, Mehmet Rauf ve Cenap Şehabettin gibi isimlerin bulunduğu dergi, Teşrinisani 1333/Kasım 1917 tarihinde 149. sayısı ile yayın hayatını tamamlamıştır (Hacıfettahoğlu 2003: 24-25).

liz Lirasına Reşit Paşa³ ve Mithat Paşa gemileri ile on bir bin İngiliz Lirasına Giresun adlı gemiyi satın almışlardır. Gemilerin satın alınmasında teknik konular Ali Şükrü Bey tarafından, malî konular ise İbrahim Efendi tarafından yürütülmüştür.⁴ Gemiler teslim edilene kadar İngiltere'de kalan Ali Şükrü Bey, Liverpool'da İngiliz Deniz Hukuku Profesörü Zibel'den ders almıştır. Bu arada *Liverpool Times*'ta yazdığı makaleler ile İtalyanların Trablusgarp'ı işgalini protesto etmiştir (Mısıroğlu 1978: 19). Türkiye'ye dönüşünde Deniz Müzesi'nde çalışmaya başlamış ve burada görevli iken askerlikten istifa etmiş; fakat Balkan Savaşı sebebiyle istifası kabul edilmemiştir. Balkan Savaşı sona erdikten sonra, 13 Haziran 1914 tarihinde istifası kabul edilmiş ve fiili askerlik görevinden ayrılmıştır.⁵ Ali Şükrü Bey'in çok sevdiği askerlik mesleğinden istifasına İttihat ve Terakki yönetiminin askerliğe siyaset karıştırmasının sebep olduğu söylenmektedir (Mısıroğlu 1978: 20; Çoker 1995: 924).

I. Dünya Savaşı'nda ticari gemilerimiz önemli kayıplar vermişti. Romanya'nın elinde satılık veya kiralık gemilerin olduğunun bilinmesi üzerine Donanma Cemiyeti yönetimi, ticari gemi ihtiyacını bir ölçüde telâfi edebilmek amacıyla bu gemilerin satın alınması kararı alınmıştır. 11 Haziran 1918 tarihinde verilen bu karar doğrultusunda Ali Şükrü Bey ve İnşaat Mühendisi Hafîzî Bey Romanya'ya gönderilmiş, Romanya'dan bir gemi ile bir römorkör satın alarak yurda dönmüşlerdir (Özçelik 2000: 172-173). Bu arada Çanakkale Savaşlarında şiddetle ihtiyaç duyulan torpiller de Donanma Cemiyeti tarafından temin edilmiştir.⁶ Cemiyet'in bu konudaki faaliyetleri Özçelik tarafından şöyle anlatılmaktadır:

"Bu mesele için Ali Şükrü Bey ve Avni Bey Berlin'e gönderilmişler ve harbin ortaya çıkardığı binbir türlü zorluğa rağmen bu serseri torpillerin (mayınlar) 'mevadd-ı infilâkiyeleri ve iptidaiyesini' getirmeyi ba-

3 Ali Şükrü Bey'in şehadetinden sonra cenazesini İnebolu'dan Trabzon'a onun satın aldığı bu Reşit Paşa Vapuru götürmüştü.

4 *Vakit* 31 Mart 1923; Geniş bilgi için bkz. Özçelik 2000: 161-165.

5 *Vakit* gazetesinin 31 Mart 1923 tarihli sayısında; "Ali Şükrü Bey bu sırada kolağalıktan istifa etmiş, fakat harp sebebiyle istifası kabul olunmayarak, nihayet Balkan Harbi esnasında tekaüt edilmiştir." 3 Nisan tarihli *İstikbal* gazetesi ise, istifasının kabul edilmediğini belirttiikten sonra; "Balkan Harbi'nde gözlerinden malûliyetine binaen tekaüde sevk edilmiştir." ifadesine yer vermektedir. Ancak, Fahri Çoker tarafından resmi kayıtlar esas alınarak hazırlanan ve Deniz Kuvvetleri Komutanlığı tarafından yayınlanan *Deniz Harp Okulumuz* adlı eserinde askerlik görevinden istifaen ayrıldığı kaydedilmektedir.

6 Ali Şükrü Bey'in ölümünden sonra *İstikbal*'de yayınlanan yazıda bu konuyla ilgili olarak; "Harbi Umumi'de yine Donanma Cemiyeti tarafından Almanya'ya mayın füyelerinin kaçırılması için izam edilmiş buradaki vazifesini bihakkın ifa ederek, Çanakkale taarruzunda müttefiklerin adem-i muvaffakiyetine merhumun Almanya'dan hayatını tehlikeye koyarak Romanya'nın müşkülâtı hududundan kaçırılmaya muvaffak olduğu mayın füyeleri sebep olmuştur." denilmektedir. *İstikbal*, 31 Mart 1923.

şarmışlardır. Bu torpiller bahriyeli bir Türk tarafından ve yapılan tecrübeler neticesi Avrupa'dan satın alınanlardan daha mükemmel olduğu anlaşıldıktan sonra Bahriye Nezaretine verilmiştir. Bu torpillerle Çanakkale'de meydana getirilen mayın tarlaları, düşman donanmasının Marmara'ya girmesine müsaade etmemiştir." (Özçelik 2000: 175)

Mondros Mütarekesi'nden sonra ülkenin kurtuluşu için yürütülen çalışmalar içerisinde en önde geleni 1918 Kasımında kurulan 'Millî Kongre' idi. Bu kuruluş, gerek ülke içinde gerekse dışarıda memleketin menfaatlerini savunmak için büyük çaba göstermiştir. Kuruluşun en aktif mensuplarından birisi de Ali Şükrü Bey idi.

Aynı şekilde Karakol Cemiyeti ile de ilişkisi olan Ali Şükrü Bey, bir yandan yayınlanacak beyannamelerin ve broşürlerin yazılması ve hazırlanmasında bizzat görev almış, metinlerini İngilizceye çevirmiş, diğer yandan da bunları kendisine ait matbaada gece sabahlara kadar gizlice basarak, gönderilecek yerlere ulaştırmıştır (*İstikbal*, 31 Mart 1923)

2. TBMM Çalışmalarında Ali Şükrü Bey

Karakol Cemiyeti'nin bütün faaliyetlerinde aktif rol alan Ali Şükrü Bey, İstanbul'dan Anadolu'ya yapılan silah ve cephane sevkiyatının sağlanmasında büyük çaba göstermiştir. İlyas Sami Bey ve Binbaşı Osman Bey ile birlikte Trabzon'a gitmiş ve örgütlenme faaliyetlerine katılmıştır (Kalkavanoğlu 1957: 18). Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Trabzon mebusu olarak katılmış olan Ali Şükrü Bey, İstanbul'un işgali üzerine Ankara'ya geçerek TBMM'nin açılışında hazır bulunmuştur.

Sebilürreşad dergisinin başyazarı Mehmet Akif Bey (Ersoy) ile birlikte Ankara'ya gelen ve Meclis çalışmalarına katılan Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, Meclis'te bulunduğu süre içerisinde birçok kanun teklifinde bulunmuştur. Bunlar arasında yasalaşanlardan en önemlileri 'Men'i Müskirat ve Millî Muhafız Müfrezesi' yasalarıdır.

2.1. 'Millî Muhafız Müfrezesi Teşkilî' Kanunu

Geyve ve Taraklı civarında meydana gelen ayaklanmaların bastırılmasına çalışıldığı günlerde ilk toplantısını yapan TBMM, iç isyanların yarattığı tedirginlik neticesinde sert tedbirlere başvurma gereği duymuştur. Çünkü Ankara'nın ve TBMM'nin güvenliği özel önem arz etmekteydi. Bu güvenliği sağlamak için Meclis'ten 'Hiyanet-i Vataniye Kanunu' ve 'Millî Muhafız Müfrezesi Kanunu' çıkartılmıştır.

İstanbul'da son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde yaşadığı tecrübeye dayanarak Meclis'in güvenliğini sağlamanın en doğru yolunun özel bir birlik oluşturulmasından geçtiğini düşünen Ali Şükrü Bey, bu düşüncesini bir önerge haline getirerek Meclis Başkanlığına sunmuştur. Önerge, TBMM'nin

29 Nisan 1920 tarihli gündeminin 7. maddesinde “Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey’in Millî Muhafız Müfrezesi teşkiline dair takriri” başlığı altında yer alarak Yozgat Mebusu Feyyaz Ali Bey tarafından okunmuştur:

“Halkımızın cehaleti ve düşmanların pek mel’anetkârane olan iğfalâtı dikkat nazarına alınınca Meclis’in her an eli altında kuvvetli ve hiçbir veçhile iğfalleri imkân dahilinde bulunmayan bir müfrezenin vücudu lâ-büddür (lâzımdır) zannederim. Binaenaleyh her mebus tarafından daire-i intihabiyelerinden (seçim bölgesinden) 5 ilâ 10 nefer imanlı zat celbi suretiyle bu tarzda bir ‘Millî Muhafız Müfrezesi’ teşkilini teklif ederim.” (TBMM, GCZ, 1/149)

Ali Şükrü Bey’in teklifi diğer milletvekillerince de son derece dikkate değer bulunduğu başkanın “Müdafaa-i Milliye’ye gönderelim” sözlerine karşılık salondan “hay hay” sedalarının yükseldiği tutanaklarda yer almaktadır. Nihayetinde bu öneri Meclis tarafından ittifakla kabul edilmiştir.

2.2. Men-i Müskirat Kanunu

Muhafazakar hatta mutaassıp bir yapıya sahip olan Ali Şükrü Bey, ani sosyal değişimlerden yana değildi⁷. Üstelik dindar bir yapıya sahip olduğu için, din kurallarının istisnasız uygulanmasından yana idi. O, Millî Mücadele’de başarının halka ve askere dini motifler yanında millî motiflerin verilmesi ve milli ruhun uyandırılması ile gelebileceğini savunuyordu (TBMM, GCZ, 3/182). Ona göre İslam dinine göre haram ve her türlü kötülüğün nedeni olan içkinin yasaklanması gerekiyordu. Bu yüzden daha Meclis açılalı beş gün olmuştu ki, Ali Şükrü Bey, Meclis Başkanlığına sunduğu kanun teklifinde, her türlü alkollü içkinin yapımının, memlekete sokulmasının, satılmasının ve kullanılmasının kesinlikle yasaklanmasını, bu yasağa uymayanların cezalandırılmasını önermekteydi (Çoker 1994: 127).

Kemal Zeki Gençosman *Devlet Kuran Meclis* isimli kitabında ülkenin işgaller ve iç isyanlar gibi hayatî önemi haiz büyük sıkıntılar içinde bulunduğu bir sırada milletvekillerinin Meclis’te “koyun vergisi, fes yerine kalpak giyilmesi, yarı açık yerlerde karı oynatanların geçici olarak kürek cezasına çarptırılması” gibi önemli olmakla birlikte sırasını beklemesi gereken kanun teklifleri vermelerini anlayamadığını belirtmektedir:

“Bunlardan biri de Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey’in verdiği ‘İçki Yasası Konulması’ hakkındaki kanun teklifi oldu... Ali Şükrü Bey’in önerisi suydü: Dinimizce haram sayılmış olan içki içmenin, halkımız arasında çok yaygın hale gelmesinden doğan fenalıklar, felâketler sayılamayacak

7 Velidedeoğlu onun için “Kadınların cemiyet içinde vazife almalarını kabul etmez ve diğer hocalarla birlikte Meclis’in muhafazakar mebuslarını etkileyen bir kişilik sergilerdi.” demektedir. (Velidedeoğlu 1990: 145).

kadar çok tehlikeli ve tahrib edicidir. Dinleri yasaklamadığı halde milletini bu belâdan özel bir kanunla kurtarmış olan Amerika Birleşik Devletleri, cidden takdire ve örnek alınmaya değer. Çok cahil olduğu için içki hususunda had ve hudut bilmeyen, bu yüzden de her gün ocak söndürücü felâketlere uğrayan memleketimiz halkını bu müthiş belâdan kurtarmak için aşağıdaki maddelerin kanun haline getirilmesini teklif ederim: 1) Osmanlı ülkesinde her çeşit içkinin yapılması, ithali, satışı ve kullanılması kesin surette yasaktır. 2) İçki yapanlar, ithal edenler ve satanlardan yakalanacak olan içkinin beher okkası için elli lira para cezası alınır ve içkilere el konulur. 3) İçki içtiği görülenler ya 'haddi şer'î ile edebe getirilir ve yahut elli liradan iki yüz liraya kadar para cezasıyla cezalandırılır. 4) Bu kanunun onaylanması ve yayınlanmasıyla beraber mevcut içkiler toplanarak yok edilir." (Gençosman 1981: 27-28)

Kanun teklifi kürsüden okunmuş hatta bazı cezalandırıcı maddeler alkışlanmış, sonra da usulen ilgili encümenlere gönderilmesi oylanırken Kastamonu Mebusu Sabri Bey'in sesi duyulmuştur. "İvedilik kararı da alın-sın, zira önemlidir!". Böylece öteki kanunlardan önce görüşülmesi de kabul olunmuştur. Mebuslarca önemli görülen kanun teklifi Adalet, Sağlık, Maliye ve Şer'îye komisyonlarına gönderilmiştir. Adalet Komisyonu, teklifi ülkenin içinde bulunduğu durumu göz önünde bulundurarak, şartlar normale döndüğü bir zamanda görüşülmek üzere reddetmiş ve diğer komisyonlara havale etmiştir. Maliye Komisyonu da devlet gelirleri açısından öneriyi yerinde bulmamıştır. Sağlık Komisyonu ve Şer'îye Komisyonu, tahmin edilebileceği gibi şiddetle önerinin arkasında olmuşlardır (Çoker 1994: 128).

Öneri komisyonlarda görüşüldükten sonra 12 Temmuzda tekrar Meclis gündemine alınmıştır. Önerinin görüşülmesi esnasında Maliye Vekili Hakkı Behiç Bey, devlet gelirleri ve bu sektörden geçimini sağlayan halk kesiminin gelirleri açısından önerinin reddini istemiştir. Daha sonra söz alan Saruhan Mebusu Şevket Bey ve Ferit Bey (Tek), Hakkı Behiç Bey'i destekleyen bir konuşma yapmışlardır. Ferit Bey, kanunun muvazene-i milliye (bütçe) komisyonundan geçmediğini, anlaşmaya dayalı bir resmin kaldırılması söz konusu olduğu için önerinin bu komisyonda görüşülmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bunun üzerine önerinin görüşülmesi 12 Ağustos tarihli oturuma ertelenmiştir. 12 Ağustos tarihli oturumda söz alan Haydar Bey, içkinin yasaklanamayacağını söyleyerek şer'îye komisyonunun raporunu şiddetle eleştirmiştir. Bu sözler Meclis'te gürültülere ve bazı mebusların protestolarına neden olmuştur. Tartışmaların büyümesi üzerine önerinin görüşülmesi 13 Eylülle ertelenmiştir. Bu tarihteki görüşmelerde söz alan yeni Maliye Vekili Ferit Bey, böyle bir yasanın uygulanmayacağını söyleyerek önerinin şiddetle

karşısında olduğunu söylemiştir. Bu arada kendisine cevap veren Ali Şükrü Bey ile sert bir tartışmaya tutuşmuşlar, hakarete varan söz düellosu olmuştur (Çoker 1994: 129-130). Olayın canlı şahitlerinden Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, bu tartışmanın ayrıntılarını şöyle anlatmaktadır;

“Meclis açılalı dört ay olmuştu. Böyle bir yasağa karşı olanlar vardı. Özellikle Maliye Bakanı Ferit (Tek) Bey çok uzun, açık yürekli, açık sözlü, herkesin anlayacağı dilde bir konuşma yaparak böyle bir yasanın uygulanma olanağı bulamayacağını, buna polis yetişmeyeceğini, birçok evin gizli meyhane olacağını, oysa bütçenin paraya gereksinmesi olduğunu, bunun Amerika’da bile uygulanamayacağını, Bolşevik Rusya’da da yasaklanma düşünülmüş ise de uygulama olanaksızlığı yüzünden vazgeçildiğini uzun uzun anlattı. Kendisiyle Ali Şükrü Bey arasında çok sert ve hakarete varan söz düellosu oldu. Sankli hocalar kürsüye doğru yürüdüler. Aslında çok kibar, nazik ve yumuşak bir zat olan Ferit Bey hiç korkmadı, yılmadı, hepsine gerekli yanıtları verdi. Ben dinleyici locasına çıkan merdivenin tahta basamağında Ferit Bey’e bir şey olacak diye üzümlü titriyordum... Ferit Bey’e bir şey olmadı.” (Velidedeoğlu 1990: 92-93)⁸

Bu kısa kargaşadan sonra kanun maddelerinin görüşülmesine geçilmiş, Ferit Bey’in engelleme girişimlerine rağmen yasa çoğunluğun oyuyla çıkmış ve 22 numaralı yasa olarak Düstur’daki yerini almıştır (Açıksöz, 30 Eylül 1336: 82; Gençosman 1981: 29).

3. Dönem TBMM’nde Ali Şükrü Bey Muhalefeti

Müdafaa-i Hukuk Grubu’nun kurulmasının ardından muhalefetteki İkinci Grup içerisinde yer alan ve grubun önemli önderlerinden biri olan ve hemen hemen her konuda söz alan Ali Şükrü Bey, Meclis’in en çok konuşan mebusları arasında yer almış ve 19 Ocak 1923’te çıkardığı *Tan* isimli gazete ile de İkinci Grup’un sözcülüğünü üstlenmiştir.⁹ Meclis’in her oturumun-

8 Velidedeoğlu, yasaya karşı olan mebusların IV. Murat dönemini hatırlayan şiirler söylediklerini anlatmakta ve bir tane de örnek vermektedir: “Humler şikeste, cam tehiy, yok vücud-ı mey; ettin esir-i kahve bizi hey zemâne hey.” Yani “Küpler kırılmış, kadehler kırılmış, kadehler boş, içkiden eser yok; hey zemâne, bizi kahvenin esiri kıldın.” (Velidedeoğlu 1990: 144-145).

9 I. BMM’nde bir muhalefet grubu olarak ortaya çıkan İkinci Grubun görüşlerini yaymak amacıyla 18 Ocak 1923’te Ankara’da “Yolumuz” başyazısıyla *Tan* adıyla bir gazete yayınlanmaya başlamıştır (“Yolumuz”, *Tan*, 18 Ocak 1923, 1). Gazetenin sahibi Ali Şükrü Bey, müdür-ü mesulü de İbrahim Hıfzı Bey idi. Cumartesi günleri dışında her gün yayınlanan gazete, Ali Şükrü Bey Matbaası’nda basılıyordu. *Tan*’da başyazılar imzasızdır. Ancak, İkinci Grubun ağır toplumun yazılarına rastlamak mümkündür. Ali Şükrü Bey, Hüseyin Avni Bey, Selahattin Bey (Mersin), Mehmet Şükrü (Afyon), Şükrü (Canik), Cemal Paşa (Isparta), Ahmet Nafiz (Canik), Abdülkadir Kemalî Bey (Kastamonu), Abdürrahim Dursun’un (Çorum) yazıları vardır. Ali Şükrü Bey’in öldürülmesinden sonra 8 Nisan 1923’te son sayısını çıkarmış ve böylece toplam 68 sayı çıkarılmayı başarmıştır. Gazetenin 61-67. sayıları TBMM Kütüphanesi’nde diğer sayıları da Milli Kütüphane’de bulunmaktadır. 1, 44, 45, 47 ve 48. sayıları eksiktir (Tunçay 1981: 61).

da şiddetli eleştirilerde bulunarak hükümeti zor durumda bırakan Ali Şükrü Bey, Meclis'te dışişleri, irşad, anayasa, millî savunma, millî eğitim ve iç tüzük komisyonlarında görev yapmıştır. Meclis'te 37'si gizli oturumlarda olmak üzere 183 konuşma yaptığı ve 6 adet soru önergesi verdiği tespit edilmiştir (Çoker 1994: 924).

I. Dönem TBMM'nin en hareketli muhalif şahsiyeti olan Ali Şükrü Bey, hakimiyet-i milliye prensibine uygunluk altında ve Mustafa Kemal Paşa'nın önderleşmesini ve tek adam olmasını önlemek amacıyla, heyet-i vekile'nin teşekkülü, başkomutanlık kanununun uzatılması, İstiklal mahkemelerinin devamının gereksizliği, saltanatın kaldırılması, Halk Fırkası ve Lozan Antlaşması bağlamında hükümetin dış politikasını eleştirmiştir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında, Ali Şükrü Bey muhalefeti kronolojik bir sıralamayla verilecektir.

3.1. Meclis Egemenliği Bağlamında Heyet-i Vekile'nin Teşekkülüne Muhalefet

Ali Şükrü Bey, Meclis çalışmalarına katıldığı ilk gün, ileri de ne kadar muhalif bir tutuma sahip olacağını icra vekilleri heyetinin (bakanlar kurulu) seçiminde göstermiştir.

1 Mayıs 1920 günü Meclis İkinci Başkanı Celalettin Arif Bey'in savunduğu heyet-i vekile âzalarının (bakanlar) Meclis tarafından tek tek seçilmesi teklifine karşı Ali Şükrü Bey, heyet-i vekile reisinin (başbakan) icra vekillerini bizzat seçmesi gerektiğini, çağdaş dünyadaki uygulamaların da bu yönde olduğunu, aksi takdirde icra vekilleri reisinin vekillerin icraatından sorumlu tutulamayacağını savunmuştur. Ona göre kuvvetler ayrılığı prensibine de mutlaka uyulmalı, yasama ile yürütme ayrılmalı idi. Siyasî ve idarî tarihimiz açısından önem taşıyan bu müzakere TBMM Genel Kurulu tarafından tek tek oylanmış ve seçilmesi uygun bulunarak kanunlaşmış, fakat sonradan bunun sakıncaları ortaya çıkmış ve değiştirilerek bugün uygulanan şekle dönüştürülmüştür (Hacıfettahoğlu 2004: 90-91).

Ali Şükrü Bey'in önerisi günümüzde bazı yazarlar tarafından art niyetli olarak yorumlanmış, meclis başkanı ve aynı zamanda da icra vekilleri heyeti reisi (başbakan) olan Mustafa Kemal Paşa'yı hedef aldığı iddia edilmiştir. Bu yazarlardan Kemal Zeki Gençosman, *İhtilâl Meclisi* adlı kitabında tartışmaları yorumlayarak şöyle demektedir:

"Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey, tartışmaya başka bir taraftan giriyor, vekilleri başkanın yani Mustafa Kemal Paşa'nın seçmesini istiyordu. Sebebi şuydu: 'Bu tarzda intihap etmelidir ki, kendisini (yani başkanı) mes'ul edebilelim. Biz kendileriyle çalışamayacak olan arkadaşlarımızı kendimiz verecek olursak, İcra Vekilleri Heyeti Reisini nasıl sorumlu tutabiliriz?'" (Gençosman 1980: 136-137).

Ali Şükrü Bey konuşmasında, Meclis'in egemenliği konusunda da son derece keskin sözler sarfetmiştir. Ona göre, "Meclis milleti temsil etmektedir; reşittir, hiç kimsenin vesayeti altına giremez ve yetkisinden vazgeçemez." (TBMM, GCZ, 9/285). Başka bir konuşmasında da "Hâkim olan Meclis'tir; her şeyi yapar." diyerek Meclis'in gücünü vurgulamıştır (TBMM, GCZ, 27/47).

1 Temmuz 1922'de icra vekillerinin yetki ve görevlerinin tespiti amacıyla Meclis'te bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyonun görevi icra vekillerinin seçilmesi hususunda bir teklif getirmektir. Komisyon 6 Temmuz 1922'de teklifini sunmuş ve Meclis'te aynı gün görüşülmeye başlanmıştır. Bu teklifle, İcra Vekilleri sadece Meclis Başkanı tarafından değil, Meclis encümen üyelerinin kendi aralarında anlaşarak aday göstermeleri usulü getirilmekteydi. Yani vekiller, Meclis'e sunulacak adaylar tarafından meclis genel kurulunca seçilecekti (TBMM, GCZ, 21/283).

Bu teklife en sert eleştiri yine Ali Şükrü Bey'den gelmiştir. Ali Şükrü Bey, teklifin sadece şeklini değiştirerek eski halini muhafaza ettiği aday gösterme yönteminin, Meclis'in hiçbir şekilde sınırlanamayacak haklarından biri olan serbest seçim hakkını sınırladığını ve böylece hâkimiyet-i milliyenin ihlal edildiğini söylemiştir. Aday gösterecek kurul, yetkisini zaten kendisi seçen Meclis'ten alıyordu ve bu nedenle Meclis, vekillerini doğrudan seçmelidir:

"Bu Meclis burada toplanmış ve tabii buraya millet tarafından gönderilmiştir. Millet'in bütün umur ve hususatını tedvir için kendisinde bir kudret görmüş ve işe başlamıştır. Binaenaleyh Meclis reşittir. Meclis vasiye muhtaç ise o vasiliği kim yapabilecek ise onu getirip buraya oturturuz. Binaenaleyh, amme-i müsliminin bütün umurunu tedvir etmek selâhiyetini nefsinde gören bir meclis nasıl olurda alelâde bir intihap yapmak için ben reşit değilim desin? Bendeniz diyorum ki, hakimiyet-i milliyenin hakiki mefhumunu şu heyet bile tamamıyla tatbik edemez. Nerede kaldı ki bu heyetin içinden seçilmiş olan beş on kişiden mürekkep ve daha ufak bir zümreye bunun verilmesi... Zannederim ki bu hakimiyet-i milliyeyi ikinci defa olarak bir defa daha takyit etmek demektir." (TBMM, GCZ, 21/285-286).

Mebusların dokunulmazlık haklarının da en hararetli savunucusu Ali Şükrü Bey olmuştur. Ona göre basit suçlardan dolayı mebusluk düşürülmeme- li, bu tür suçlamalara muhatap olan mebuslar mebusluk dönemi bittikten sonra yargılanmalıdırlar (TBMM, GCZ, 4/7-8).

3.2. Kuva-yı Milliye Taraftarlığı Bağlamında Düzenli Orduya Muhalefet

Ali Şükrü Bey, düzenli orduya karşı Kuva-yı Milliye'yi daha doğrusu milisçete teşkilatını savunmuştur. Askerî ve mülkî idarenin elindeki silahları iyi kullanmadığını, düzenli ordunun çok fazla üzerinde durulduğunu, komutanın yeterince var olduğunu, fakat askerinin olmadığı yerde komutana da ih-

tiyaç olmadığını iddia etmiştir. 13 Temmuz 1920'deki bir konuşmasında bu konuda şunları söylemiştir:

"Memleketin zabıt ve ihtiyat zabiti olarak mevcut olan zabitanı zannederim ki iki milyonluk bir ordu içindir. Bu gün askerin birçok ihtiyat zabitanı vardır (Gürültüler). Kolorduların mevcudu vardı, vesaire idi. Fakat bugün bendeniz zannediyorum ki, bugünkü mevcudumuz belki yüzde biri kadardır. Mesela 14. Kolordu Komutanlığı var, kumandanı var, erkân-ı harbiyesi var, fakat neferi yok... Şimdiye kadar Müdafaa-i Milliye'nin harb-i sağır teşkilatını icra etmesi lazım gelirdi ve bunlar geri kalmışlardır..." (TBMM, GCZ, 2/299-300).

9 Ağustos 1920 tarihli Meclis görüşmelerinde de Ali Şükrü Bey, kendinden önce konuşanların düzenli ordu lehinde konuştuğunu belirterek, ülkenin coğrafi şartlarını dikkate alarak çete savaşlarına yönelinmesini savunmuştur. Ali Şükrü Bey, konuşmasına çete savaşında İngilizlere karşı başarı sağlamış İrlanda örneğiyle devam etmiş ve İrlanda üzerinde İngiltere'nin tam hâkimiyet kuramamasının nedeninin çete savaşları olduğunu söylemiş ve konuşmasını şu sözlerle tamamlamıştır:

"Kıtaat-ı muntazamaya lüzum yoktur demiyorum. Bu yapılmakla beraber, çete muharebatı yapacak yirmi otuz kişilik müfrezelere ihtiyaç vardır ki, bunları düşmanın arkalarına atmak düşmanı mütemadiyen taciz etmek şartıyla birçok şeyleri kazanırız." (TBMM, GCZ, 3/145).

Nihayetinde Ali Şükrü Bey'in ilk zamanlar doğrudan düzenli orduya karşı çıktığını, ancak zamanla bu karşı çıkışın tamamen olmasa da kısmen ortadan kalktığını, düzenli ordunun yanında milis-çete teşkilatının da bırakılması gerektiği bir görüşe bırakmıştır. Ali Şükrü Bey'in buradaki muhalif tutumunun temelinde eski Teşkilat-ı Mahsusa mensuplarının emrinde kullanılan milis-çete teşkilatının iktidar paylaşımında kullanılmak istenmesinden kaynaklanmaktadır. Daha sonra Enver Paşa'yı Anadolu'daki hareketin liderliğine taşımak isteyecek ve bu konuda somut girişimlerde de bulunacak olan İttihatçı kesimin en büyük silahı bu çetelerdi. Bunlar arasında Yahya Kahya Çetesi Trabzon'da konuşlanmış ve yaklaşık 3.000 silahlı milisten oluşmaktadır. Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçme girişimlerinde baş aktör Yahya Kahya ve çetesidir. Özellikle düzenli orduya katılmak istemeyen Yahya Kahya'nın hakları savunulmak için bu muhalefet gerçekleşmiştir.

3.3. Meclisin Yetkilerinin Gasp Edilmemesi Bağlamında Başkumandanlık Kanunu'nun Uzatılmasına Muhalefet

Yunanlıların nisan ayında Dumlupınar, temmuz ayında Kütahya ve Eskişehir'de elde ettikleri başarılar İtilaf Devletleri arasında büyük sevinç yaratmıştı. Bu zaferlerin Büyük Millet Meclisi'ne yansımaları da oldukça farklı olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'ya karşı daha kongreler döneminde başlayan

muhalefet, düşman tehlikesinin Ankara yakınlarına gelmesiyle sertleşmeye başlamış (Ünsal 1999: 72-73). Meclis'te hararetli tartışmaların yanında İsmet Bey aleyhinde de oldukça etkili propagandalar yürütülmüştü. Bu propagandaların yapılmasında da en önemli pay Refet Bey'e aitti. Refet Bey zaten kırgındı. Ali Fuat Paşa'dan boşalan Garp Cephesi Komutanlığını beklemiş; fakat bu görev İsmet Bey'e verilince çok kırılmıştı. İsmet Bey de Refet Bey'in kendisine yardımcı olmadığından şikayetçi idi (Günaydın 8 Aralık 1977). Zamanın canlı şahitlerinden İsmail Hakkı Bey (Tekçe), İsmet Bey'e kırgınlığını her şekilde belirtmekten çekinmeyen Refet Bey'in Eskişehir-Kütahya savaşlarındaki bozguna onun idaresizliğinin ve becerisizliğinin yol açtığını ileri sürdüğünü ve bir kısım milletvekillerini alttan alta kıskırttığını, Mustafa Kemal Paşa'nın da İsmet Paşa'yı hatalı görerek "İsmet hata etti, cepheyi bu kadar boş bırakmamalıydı. Gerilla savaşıyla yurt savunulamazdı." dediğini aktarmaktadır (Günaydın, 1 Aralık 1977).

Bu arada Kazım Karabekir Paşa da Refet Bey gibi İsmet Paşa'nın başarısını yadırgıyordu. Çünkü onun, zamanında Ankara'nın en büyük destekçisi olan bir komutan olması sebebiyle her şeyin kendisine danışılmasını istiyordu ve bu yüzden çok kaprisli bir adam haline gelmişti. Eskişehir yenilgisi üzerine İttihatçı milletvekillerinin etkisinde kalarak Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun bir parti programı olarak kalmasını istiyordu. Daha da ileri giderek "İnkılâp yapmak isteyen bir azınlığın karşısında koskoca bir millet çoğunluğu" olduğu tehdidini ileri sürerek adeta hasımmış gibi davranmaya başlamıştı. Tekçe'nin anlattığına göre, Mustafa Kemal Paşa bunları duyunca adeta çılgına dönüyordu (Günaydın, 11 Aralık 1977). Bu arada Enverciler de zaten Mustafa Kemal Paşa'yı yıpratma çabasına girmişlerdi. Kütahya-Eskişehir bozgunuyla kozlar onların eline geçmişti. Yenilgiden Mustafa Kemal Paşa'yı sorumlu tutan muhalifler "Kâzım Karabekir Paşa başa geçsin; Fevzi Paşa (Çakmak) başa geçsin" propagandaları yapmaya başlamışlardı (Günaydın, 9-10 Aralık 1977).

Mustafa Kemal Paşa, Meclis'teki bu ortamı görünce 4 Ağustos 1921'de bir önerge vererek 'Ordunun maddî ve manevî gücünü süratle artırmak, sevk ve idaresini bir kat daha güçlendirmek için TBMM'nin yetkisini kullanmak şartını ileri sürerek, üç ay için başkumandanlık görevini yüklenebileceğini' söylemişti. Bazı milletvekilleri "Olmaz! Başkumandanlık Meclis'in manevî kişiliğinde saklıdır; ancak başkumandan vekili olabilir" iddiasında bulunmuşlardı. Onlara göre, başkumandan yalnızca padişahtır; bu yüzden yalnızca başkumandan vekili yetkisi verilebilirdi. Birinci Dünya Savaşı'nda Enver Paşa da başkumandan vekili olarak bu yetkiden faydalanmıştı. Öyleyse Mustafa Kemal Paşa bu yetkiyi asaleten alamazdı (Günaydın, 12 Aralık 1977). Musta-

fa Kemal Paşa'nın başkumandanlığına karşı çıkanlar Hüseyin Avni Bey, Ziya Hurşit Bey, Ali Şükrü Bey ve Sinop Mebusu Hakkı Hami beylerin önünü çektiği İkinci Grup idi. Sadi Borak'ın anlattıklarına göre eleştirileri, orduyu rençide edecek, hatta saldırı gücünden yoksun olmasından memnunluk duyulacak boyutlara ulaşmıştı (Borak 1977).

Ali Şükrü Bey de başkumandanlık kanununa Sakarya Savaşı öncesi olağanüstü şartlar nedeniyle destek olmak zorunda kalmış ve Meclis'in birçok yetkisinin başkumandana devredilmesini kabullenmişti. Fakat, Sakarya Savaşı'ndan sonra fikrinde değişiklik olmuştu (*TBMM, GCZ, 3/311*). Mustafa Kemal Paşa'nın hâlâ başkumandanlık yetkisini kullanmasına razı olmakla beraber, Meclis'in yetkilerini üzerinde bulundurmasını kabul etmemekte idi (*TBMM, GCZ, 3/319-320*). Rauf Orbay, Ali Şükrü Bey'in ve muhalefetin bu konudaki görüşünü şöyle özetlemektedir:

"Mustafa Kemal Paşa, meclis reisi dolayısıyla devlet reisi durumunda bulunurken bir de başkumandanlık yetkileriyle techiz edilirse başımıza diktatör kesilecektir. Ordunun kumandanları, erkân-ı harbiye-i umumiye Reisi vardır. Mustafa Kemal de devlet reisi olarak bunların amiri sayılır. Bir de başkumandanlık diye ayrı ve olağanüstü yetki ile kendisini sorumsuz, mutlak amir vaziyetine sokamayız." (Kandemir 1965: 64)

Bu düşüncelerinden dolayı Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, başkumandanlık kanununun uzatılmasına taraftar değildi. Bu konuda Meclis gizli oturumunda yaptığı konuşmada Mustafa Kemal Paşa'nın yetkisini Meclis'e devretmesini istemiştir:

"Görüşüme göre hala başkumandanlığa gerek vardır. Zaten hiçbir ordu başkumandansız olamaz. Başkumandanlık gereklidir ve başkumandanlıkta bildiğiniz gibi makamdır. Şahıs ile ayakta duran bir kurum değildir. Bendenizce Reis Paşa hazretlerinin de başkumandanlıkta kalması gereklidir. Onu geri çekmemiz, başka birisini onun yerine getirmemiz, onun işini başkasına vermemiz doğru değildir... Başkumandanlık Kanunu'nda, ikinci maddenin kuvvetlendirilmesindeki amaç; dar bir zamanda Meclis'in kanun çıkarırken uyguladığı resmi işlemlerden geçerek, olağanüstü tedbirler almak için, gerekli kanunları çıkaramayacağından dolayı, başkumandanın acil görev karşısında, bir an önce işe başlaması ve bir iş yapabilmesi için, Yüksek Meclis böyle bir yetkiyi vermiştir. Tehlike yine vardır, belki daha fazladır. Fakat bugün bizim burada, ordunun ihtiyacı için gerekli kanunları yapmaya vaktimiz vardır. O zaman vaktimiz yoktu... Efendiler, bugün o vaziyette değiliz, bunu almakla güvensizlik etmiş olmayız. Meclis artık zorunlu kaldığı bir zamanda geçici olarak vermiş olduğu yetkiyi geri almalıdır." (*TBMM, GCZ, 3/320*).

Ali Şükrü Bey'in başını çektiği İkinci Grup, başkumandanlığın gerekli olduğunu ama Meclis'in verdiği yetkiyi geri alıp, yasama işlevinin ve deneti-

minin işler hale gelmesi gerekliliği üzerinde duruyordu. Kısacası olay yetki sorunuydu. Ali Şükrü Bey de “Başkumandan Paşa Meclis'e gelsin, ikinci maddeye artık gerek kalmamıştır desin.” önerisini sunmuştur (*TBMM, GCZ, 3/320*). Bunun üzerine muhalefet, Ziya Hurşit Bey'in girişimiyle 17 imzalı, ikinci maddenin iptali için bir teklif vermiş, fakat büyük bir çoğunluğun oyu ile reddedilmiştir (*TBMM, GCZ, 3/330-331*).

3.4. Hukukun Üstünlüğü İlkesinden Hareketle İstiklal Mahkemelerine Muhalefet

Ali Şükrü Bey, istiklal mahkemelerini dönemin şartları gereği gerekli mahkemeler olarak görür. İhtilal ve savaş zamanlarında dünyanın her tarafında bu tür mahkemeler kurulmuştur. Ona göre bu tür mahkemeler normal mahkemelerden farklı olarak birtakım şekil ve merasimi bir kenara bırakarak acele karar verdikleri için isyan ve ihtilal dönemlerinde gereklidir (*TBMM, GCZ, 2/109*). Fakat, *hukukun üstünlüğü* ilkesine mülki ve askeri bütün devlet kurumlarının riayet etmeyebileceğini, olağanüstü yetkilerin yanlış kullanılabileceğini düşünen Şükrü Bey, bu yüzden istiklal mahkemelerine endişe ile bakmıştır. 22 Eylül 1920'deki 'İstiklal Mahkemeleri İntihabatı' görüşmelerinde yaptığı konuşmada bu endişelerini dile getirmiştir:

“Bizim arkadaşlarımızın istiklal mahakiminde yapacak olduğu işler mülkiye ve askeriye ceza kanunlarına istinat ediyor, sonra vicdanlarına. Kısmen esasa istinat ediyor. Zannediyorum bu tarzda cürüm mahkemeleri bu memlekette şimdye kadar teşekkül ve teessüs etmemiştir. Bu itibarla ben dahi ürküyorum ve bu ürkmekten mütevellit kendimin mesuliyeti maneviyemi düşündüm ve arkadaşlarımızın üzerine alacağı ağır yükü düşünmekle beraber rey verdim, istinkâf etmedim. Fakat pek korkarak rey verdim. Öteden beri yapılan suiistimalâtan müteessir olduğumuz için, yine askerin eline verir isek, suiistimal ederler diye korktuğumuz içindir ki bunu bu şekilde ifrağ ettik. Cenab-ı Hakkın emri veçhile emaneti ehline vermek lazım gelir...” (*TBMM, GCZ, 4/242*).

Ali Şükrü Bey, istiklal mahkemelerinin aleyhinde bulunanların bu mahkemelerin kaldırılmasını değil, geçici olarak tatil edilmesini istediklerini söylemiş ve “İstiklal muhakimi sadece firariler için yani firarın önünü almak için kurulmuştur. Eğer başından itibaren bu maksattan ayrılmayıp da kanuna sonradan yapmış olduğumuz bir ek ile belli olmayan birçok görevi de kendisine vermeseydik, ihtimal ki bugün 'istiklal mahkemesine lüzum vardır, yoktur' meselesi söz konusu olmazdı” demiştir. O, yakalanan eşkiyanın hızlı bir şekilde yargılanabilmesi gerekçesine dayanarak istiklal mahkemelerinin kurulamayacağını, eğer yargı mekanizması hızlı çalışmıyorsa, istiklal mahkemesi yerine o bölgedeki mahkemelerin sayısının artırılmasını önermiştir. Üstelik hıyanet-i vataniye suçlarına istiklal mahkemeleri yerine bida-

yet mahkemelerinin bakmasını önermiş ve bu mahkemelerin sayısının artırılarak istiklal mahkemelerinin yerini almasının iyi olacağını belirtmiştir (*TBMM, GCZ, 3/613-615*). Ayrıca olağanüstü durumlara ait olan bu mahkemelerin siyasetin önüne bir engel olduğunu da ifade etmiştir (*TBMM, GCZ, 3/612-614*). Bir başka konuşmasında da istiklal mahkemelerinin kararlarını eleştiren Ali Şükrü Bey, tek şahitle insanların asılmasının yanlış olduğunu söylemiş ve bu konuda Adliye Vekili Refik Şevket Bey ile atışmıştır (*TBMM, GCZ, 27/440-441*).

3.5. Saltanatın Kaldırılması Karşısındaki Tutumu ve Hilafet Hakkındaki Görüşleri

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından ve yürürlüğe girmesinden sonra Sadrazam Tevfik Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya 17 Ekim 1922 tarihinde bir telgrafla başvurarak, kazanılan zaferle Ankara ile İstanbul arasında ikiliğin ortadan kalktığını, başlayacak olan Barış Konferansı'na İstanbul ile Ankara hükümetlerinin ayrı ayrı çağrılacaklarının bilindiğini, iki hükümetin farklı görüşlerde bulunması halinde bundan yararlanacak olan İngiltere'nin 'halifeliğin koruyucusu' rolüne bürüneceğini, bu yüzden önceden görüşüp anlaşmaları ve bir strateji belirlemeleri gerektiğini söyleyerek Ankara'dan buluşma talebinde bulunmuştur (Atatürk 1999/III: 1830-1831). Mustafa Kemal Paşa bu telgrafa verdiği yanıtta, Türkiye devletinin şekil ve niteliğinin Amasya'da belli olduğunu, Türkiye'nin mukadderatına el koyan ve bundan sorumlu olan hükümetin TBMM hükümeti olduğunu ve başlaması yakın olan Barış Konferansı'nda Türkiye'yi ancak TBMM hükümetinin temsil edeceğini açık ve net bir şekilde söylemiştir (Atatürk 1999/III: 1832). 27 Ekim 1922'de beklenen konferans çağrısı yapılmış ve İstanbul ile Ankara hükümetleri ayrı ayrı davet edilmişlerdir. İtilaf Devletleri bununla bir ikilik çıkartarak bundan istifade etmeyi amaçlamıştır (Atatürk 1999/III: 1834). Ankara'ya yapılan tebliğde ilk defa TBMM hükümeti tabiri kullanılmıştır.

Bundan sonra bir kez daha Ankara'ya başvurma gereği duyan Sadrazam Tevfik Paşa, 29 Ekim 1922 tarihli telgrafta, İstanbul'un da konferansa katılacağını, bu yüzden birlikte hareket edilmesi ve önceden görüşüp strateji belirlenmesi talebini yinelemiştir (*TBMM, GCZ, 1922: 24/270; Koçak 1977: 86-87; Tarih IV, 1934: 123*). Bu telgrafı dikkate almayan TBMM hükümeti, Fransa, İtalya ve İngiltere devletlerinin temsilciliklerine daveti kabul ettiğini ve delegelerini göndereceğini, ayrıca İstanbul hükümetinin çağrılmış olmasının kendilerini ilgilendirmediğini bildirdi (Atatürk 1999/III: 1834-1836). Her ne kadar İstanbul'un kendilerini ilgilendirmediğini söylese de Avrupalıların önüne bu şekilde çıkmak istemeyen Ankara hükümeti, Tevfik Paşa'nın İstanbul hükümetinin görüşmelere katılma ısrarını yenilemesinden sonra sal-

tanatın kaldırılmasının zorunlu olduğu kanaatine varmıştı. Bunun üzerine Rıza Nur ve arkadaşlarının hazırladığı bir takrirle saltanat ve hilafetin ayrılması ve saltanatın ilgası Meclis'e önerilmiştir.¹⁰

Görüşmeler sırasında kurulan din işleri komisyonundaki müzakerelerde 'saltanat ve hilafetin ayrılmaz bir bütün' olduğu iddialarının ortaya atılması üzerine söz alan Mustafa Kemal Paşa, Osmanoğullarının Türk milletinin egemenliğine ve hürriyetine zorla el koyduğunu, şimdi de milletin ayaklanarak bu egemenliği yeniden ele geçirdiğini belirttikten sonra, komisyona şu şekilde hitap etmiştir:

"Bu bir oldubittidir. Söz konusu olan millete egemenliğini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız? Meselesi değildir. Mesele basit bir gerçeği tespitten ibarettir. Bu ne olursa olsun yapılacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes meseleyi tabii bulursa sanırım uygun olur. Yoksa yine gerçek usulüne göre tespit edilecektir. Fakat belki birtakım kafalar kesilecektir." (Atatürk 1999/III: 1834-1836).

TBMM ikinci başkanı Dr. Adnan (Adivar) Bey'in başkanlığında toplanan Meclis'in ikinci oturumunda, 'takrir' okunup oya sunuldu ve saltanat 'ekseriyeti azime' oyu (oy çokluğu) ile kaldırılmıştır.¹¹ 1 Kasım 1922'de Meclis'te yapılan oylamada saltanatın kaldırılmasında tek çekimser Sivas'taki Üçüncü Kolordu'nun eski komutanı Çolak Selahattin Bey, tek muhalif de Lazistan Mebusu Ziya Hurşit Bey idi. Oylama öncesinde Ziya Hurşit Bey ısrarla söz istemiş, kendisine söz verilmeyince oldukça sinirlenmiş ve oylama sonucu açıklanır açıklanmaz "Ben muhalifim, ittifakla değil, ekseriyetle kabul edil-

10 Meclis'in 30 Ekim 1922'de 120. toplantısı ve 3. oturumunda meclise verilen takrir; "1- Osmânî devleti otokrazi sistemiyle beraber münkariz olmuştur. 2- Türkiye devleti namıyla genç, dinç, millî halk hükümeti esasları üzerine müesses Büyük Millet Meclisi hükümeti teşekkül etmiştir. 3- Yeni Türkiye hükümeti, münkariz Osmânî devleti yerine kaim olan hudud u millî dahinde yegâne vâristir. 4- Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile hukuk u hükümranî milletin nefesine verildiğinden, İstanbul'daki padişahlık madum ve tarihe müntekildir. 5- İstanbul'da meşru bir hükümet mevcut olmayıp İstanbul ve civarı da Büyük Millet Meclisi'ne aittir. Binaenaleyh onların umur u idaresi de Büyük Millet Meclisi memurlarına tevdi edilmektedir. 6- Türkiye hükümeti, hakk-ı meşru olan makam-ı hilâfeti esir bulunduğu ecnebler elinden kurtaracaktır.", *GCZ*, 1922/24: 269, 292-293.

11 Madde 1- Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'yla Türkiye halkı, hukuk u hâkimiyet ve hükümranîsini mümessil-i hakikîsî olan, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i manevîsinde gayr-i kabil-i terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere temsile ve bilfiil istimalle ve irade-i millîyeye istinat etmeyen hiçbir kuvvet ve heyeti tanınamaya karar verdiği cihetle Misak-ı Millî hudutları dahilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinden başka şekli-i hükümeti tanımaz. Binaenaleyh, Türkiye halkı hâkimiyet-i şahsiyeye müstenit olan İstanbul'daki hükümeti 16 Mart 1336'dan itibaren ve ebediyen tarihe müntakîl add eylemiştir. Madde 2- Hilafet, Hanedan-ı Al-i Osmân'a ait olup halîfelîğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedanın ilmen ve ahlâken erşad ve aslah olanı intihab olunur. Türkiye devleti, makam-ı hilâfetin istinatgahıdır." *GCZ*, 1922/24: 314.

miştir.” şeklinde oturduğu yerden bağırmıştır (*TBMM, GCZ, 24/315*). Mustafa Kemal Paşa'nın saltanatın kaldırılması kararını Kazım Karabekir Paşa'ya, Refet Paşa'ya, Rauf Bey'e ve Ali Fuat Paşa'ya çok zor kabul ettirdiğini söylemiştir (Atatürk 1999/III: 911-921).

İstanbul hükümetinin ve padişahın savaş boyunca izlediği politika kendi sonunu hazırlamıştır. Meclis'in hilafet ve saltanatı kurtarma amacına rağmen padişahın açıkça Ankara hükümetine cephe alması ve İtilaf Devletlerinin istekleri doğrultusunda hareket etmesi, ideolojik düzeyde saltanata bağlı olanların bile savunma dayanağını ortadan kaldırmıştır. Saltanat ve hilafet makamlarına olan saygı ve sevgisini hiçbir zaman gizlemeyen Ali Şükrü Bey (Ağaoğlu 1964: 132), TBMM'nin şekil ve mahiyetine dair kanun teklifinin görüşülmesi sırasında Meclis'in görev ve yetkilerini belirleyen birinci maddeye “hilafet ve saltanatın, vatan ve milletin istiklal ve istihlâsı temin edilinceye kadar” kaydının ilavesini önermişti. Ona göre Meclis'in yenilenmesi ve ikinci dönem seçimlerinin yapılması birinci maddede belirtilen amacın gerçekleştirilmesine bağlı olmalıydı (*TBMM, GCZ, 3/289-292*). Ali Şükrü Bey'in önerisiyle bu ilave yapılmıştı. Fakat yine aynı Ali Şükrü Bey, padişahın söz konusu tutumundan dolayı, saltanatın kaldırılması lehinde oy kullanmak zorunda kalmıştı.

Ali Şükrü Bey, saltanatın kaldırılmasını hiçbir zaman doğru bulmamış ve fırsat buldukça eleştirmiştir. Gizli celsede yaptığı bir konuşmada üstü kapalı olarak saltanatın kaldırılmasını eleştirmiş ve “Teceddüt gayet muhik ve doğru olsa da, acaba zamanı mı idi? Harp zamanında ıslah edilmek ve yapılmak doğru mu idi.” diyerek tepkisini dile getirmiştir (*TBMM, GCZ, 25/173*).

Hilafet hakkındaki görüşlerine gelince, sonuna kadar hilafet taraftarıdır. 25 Kasım 1922'de Meclis'te yaptığı konuşmada: “Din kuvveti ve İslamiyet'e dayanan teşkilat-ı esasiyemiz tek sarsılmaz gücümüzdür. Müslümanız, halifeye her suretle bağlıyız, merbutuz.” diyerek saltanatın kaldırılmış olmasına rağmen siyasi tercihini ortaya koymuştur. Bu sözler üzerine Meclis'te gürültüler yaşanmış, karşılıklı atışmalar olmuştur (*TBMM, GCZ, 25/82*). Dindarlığı ile tanınan Ali Şükrü Bey, matbaası aracılığıyla din propagandası yapanlara da yardım etmiştir. Örneğin, matbaasında Said Nursi'nin Mustafa Kemal Paşa'ya karşı yayınladığı *Hübbab* isimli bildiriye basmış (Mısıroğlu 1978: 33, Kandemir 1964: 192-195); ayrıca Afyon Mebusu İsmail Şükrü Bey'in (Çelikalay) hükümetin halifeye değil de halifenin hükümete emir vermesi gerektiği iddiasında bulunan 'Hilafet-i İslamiye ve Türkiye Büyük Millet Meclisi' isimli tebliğini de Ocak 1923'te basmıştır (Çelikalay 1993). Ali Şükrü Bey'in yeni bir devletin teşekkülü döneminde bu tür muhalif tutum sergilemesi, muhaliflik sınırını zorladığını göstermektedir.

3.6. Halk Fırkası ve Yunus Nadi Meselesi

Savaşın kazanılması ve saltanatın kaldırılmasından sonra 7 Aralık 1922'de Mustafa Kemal Paşa basına verdiği bir demeçte, barış sağlanınca halkçılığa dayanan ve halk fırkası adını taşıyacak olan bir siyasi parti kurma kararında olduğunu söylemiştir (Atatürk 1999/III: 718). Bu açıklamanın hemen öncesinde İzmir Mebusu Yunus Nadi Bey, 26 Kasım 1922'de, *Yeniğün* gazetesinde "Yeni Bir Cidal Devri" başlıklı makale yazmıştı. Yunus Nadi, saltanat ve hilafet makamı aleyhinde ağır ithamların yer aldığı bu makalesinde, hâlâ bunları savunan ve isteyenlerin bulunduğunu söylüyor ve onları tehdit etmekten de geri durmuyordu:

"Hal böyle iken bu memlekette sultan ve padişah isteyen sefil ruhlar bulunabildiğini farz ettirecek bazı emare ve alametler eksik değildir. Biz biliriz ki onlar kendi kanları içinde boğulacaklardır. Bize diycekler bulunabilir ki: Hani yahu hürriyet ve serbesti? Millet emrediyor ki bu işte hürriyet ve serbesti yoktur. Kokmuş ve muzır fikirlere serbest gezmek ve serbest söyleyebilmek mesağı yoktur. İsterse onu söylemek ihtiyacında bulunacaklar. Büyük Millet Meclisi azasından bulunsunlar!... O mübarek ve mesut gün, uzakta veya yakında, şundan en kat'i surette emin olalım ki, milletin hâkimiyetini en kat'i surette takarrür edinceye kadar önümüzde yeni bir safha, belki bugün içinde bulunduğumuz yeni bir cidal safhası vardır." (Nadi 26 Kasım 1922)

Bu makaleye İkinci Grup'tan sert eleştiriler gelmiş ve olay Meclis gündemine taşınmıştır. Yine bütün meseleler gibi bu olayı da Meclis'in üstünlüğüne ya da hâkimiyet-i milliyeye bir saldırı olarak değerlendiren ve muhalefet temalarını bunun üzerine oturtan muhalifler, Yunus Nadi'nin yargılanmasını ve mebusluktan istifa etmesini öneren iki adet takrir vermişlerdir. Özellikle ikinci takrir Yunus Nadi hakkında ağır ifadeler taşıyordu. Bu arada Birinci Grup da kendi arasında toplanarak bu meseleyi bir Yunus Nadi meselesi olmaktan çıkarıp grup meselesi haline getirmiştir. Grubun önde gelen isimleri Yunus Nadi ile birlikte hareket edeceklerini ilan etmişlerdir (Kılıç Ali 1955: 73).

29 Ocak 1923'te başlayan Meclis görüşmelerinde ilk olarak söz alan Hüseyin Avni Bey, Yunus Nadi'nin kabadayılık usulüyle Meclis'i baskı altına almak ve mebusları tehdit etmek amacıyla bu makaleyi yazdığını söylemiş ve arkasından Yunus Nadi'ye hitap ederek: "Efendi! Büyük Millet Meclisi hiçbir tazyik altında değildir. Büyük Millet Meclisi isterse padişahı da getirir." demişti. Bunun üzerine birçok mebus "Katiyen getiremez." diye karşılık vermişlerdi. Bu arada Ali Şükrü Bey de ayağa kalkarak "İsterse getirir... Hakim Meclis'tir, her şeyi yapar." diyerek Hüseyin Avni Bey'e destek vermişti. Bu arada Birinci Grup'tan bazı mebuslar "Padişah propagandası yapıyor-su-

nuz.” diyerek karşılık vermişler ve bir anda Meclis’in havası elektriklenmiştir (TBMM, GCZ, 27/47-51).

Ali Şükrü Bey, basın ve fikir özgürlüğü olmayan ülkelerin hiçbir şekilde gelişemeyeceği gibi mevcut durumu da koruyamayacağını; fakat “Yazı yazarken ülkenin yüksek çıkarlarının da düşünülmesi gerekir.” diyerek eleştirilerine devam etmiştir. Barış Konferansı’na çağrıldığıımız bir dönemde “Kan dökülecek, memleket kana boğulacak, yeni bir cidal devri açılacak.” tarzında, üstelik Meclis’i tehdit edecek şekilde yazı yazmanın barışa ulaşmayı önleyecek kasıtlı bir davranış olarak görülebileceğini de ileri sürmüş ve Yunus Nadi’ye dolaylı olarak vatan haini yaftasını yapıştırılmıştır (TBMM, GCZ, 27/50). Nihayetinde makalede suç unsuru olup olmadığı 25 Mart 1923 tarihli Meclis gizli oturumunda makale tekrar ele alınmış ve yapılan oylamada suç unsuru olmadığı çoğunluğun oyuyla kabul edilmiştir.

3.7. Dış Politika ve Lozan Görüşmeleri Konusunda Muhalefet

Ali Şükrü Bey, dış politika konusunda Meclis’teki en aktif mebuslardan birisiydi. Öyle ki Meclis’teki en uzun konuşmalarını hep dış politika hakkında yapmış ve hükümetle bu konuda genelde ters düşmüştür.

Ona göre, Sevr Antlaşması’nın imzalanmasında en büyük rol İslam ve Türk düşmanı olarak nitelendirilebilecek olan İngiltere’nindir. Bu yüzden Sevr yırtılıp atılması gereken bir antlaşmadır (TBMM, GCZ, 2/15-16). Aynı şekilde Ankara Antlaşması’na da karşı çıkmıştır. Misak-ı Millî’den taviz verildiğini düşündüğü için bu antlaşmanın imzalanmasına karşı çıkmış ve bu konuda hükümeti sert bir şekilde eleştirmiştir (TBMM, GCZ, 2/93). Aslında Ali Şükrü Bey, Misak-ı Millî’de çizilen sınırları da yeterli görmemektedir. Ona göre Misak-ı Millî’deki sınırlar, Mondros Mütarekesi imzalandığı zaman ordularımızın bulunduğu sınır olmalıydı (TBMM, GCZ, 4/134). Onun Misak-ı Millî anlayışına göre İslam ülkeleri yabancıların işgali altında olamaz. Mekke ve Medine de dahil olmak üzere bütün Arap ülkeleri Türkiye’nin ilgi alanı içerisindedir. Millî Mücadele boyunca onun Misak-ı Millî yaklaşımları hep bu doğrultuda olmuştur (TBMM, GCZ, 26/9). 16 Ekim 1921 tarihli Meclis gizli oturumunda, Misak-ı Millî’ye taraftar olmadığını da söylemiştir: “Bugün ortada bir Misak-ı Millî meselesi vardır. Bendeniz Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nda vaziyetin ıztırarı karşısında kabul mecburiyetinde kaldığım bir vesikadır. Yoksa ben bu millî vesikayı kabul taraftarı değilim. Bu benim kabul edebileceğim asgarî metaliptir. Fakat ne yapalım ki, vaziyet-i umumiye-i cihan arzusunun hilâfına o vesikayı kabule mecbur etti.” (TBMM, GCZ, 2/349)

Ali Şükrü Bey’in, dış politika alanında hükümete yönelik en ağır eleştirileri Lozan Sulh Konferansı hakkında olmuştur. İlk olarak Lozan’a gidecek he-

yetin kimlerden oluşacağı konusunda hükümetle anlaşmazlığa düşmüştür. Ali Şükrü Bey'in de dahil olduğu İkinci Grup, delegelerin Meclis tarafından seçilmesini isterken, hükümet de doğal olarak kendisi seçmek istemiştir. Bunun üzerine Lazistan Mebusu Ziya Hurşit Bey ve arkadaşları, Lozan Sulh Konferansı'na gidecek delegelerin Meclis tarafından seçilmesine yönelik bir önerge vermişlerdir. 2 Kasım 1922'de Meclis gündemine alınan bu önerge reddedilmiş ve delegeler heyet-i vekile tarafından seçilmiştir.

Lozan Konferansı'nın kesintiye uğraması sonrasında, 7 Şubatta Lozan'dan ayrılan İsmet Paşa, 21 Şubatta Meclis'e gelerek konferans hakkında beyanat vermiştir (Cebesoy 1957: 233). Beyanatın arkasından, İkinci Grup tarafından eleştiri yağmuru başlamıştır. Bu eleştiriler karşısında İsmet Paşa tekrar kürsüye gelerek "Ya barış! Ya da savaş!" tercihiyle muhalifleri baş başa bırakmıştır.

Muhalefetin önde gelen ismi Ali Şükrü Bey, başarısızlık olarak nitelendirildiği Birinci Lozan görüşmelerinde hükümeti sert bir şekilde eleştirmiştir. O, hükümetin Lozan görüşmelerinde Meclis'ten gizli işler çevirdiği görüşündedir. Konferans tutanaklarının, protokoller ve proje metinlerinin Meclis'ten gizlenildiğini iddia etmektedir (*TBMM, GCZ, 3/129*). Ayrıca hükümeti, Meclis'i 'ya harp! ya sulh!' tercihi ile baş başa bıraktığı için eleştirmektedir. Ona göre ülkeyi 'harp ya da sulh' noktasına getiren sadece Türk delegasyonunun beceriksizliğidir. Lozan'da yanlış siyaset takip edildiği için bu duruma geldiğini, inisiyatifin ve üstünlüğün sürekli Lord Curzon'a bırakıldığını iddia etmektedir. Ona göre, ne Lord Curzon'un projesindeki şartlarla bir barış antlaşması imzalanabilir ne de savaşa razı olunabilir; yapılması gereken yeni bir delegasyon heyetiyle en başından işe başlamaktır (*TBMM, GCZ, 4/130-139*).

Ali Şükrü Bey'in en ağır eleştirilerinden birisi de Musul meselesinde olmuştur. Musul'un dörtte üçünün elde edilmesi imkânı varken bunun başaramadığını söylemiş ve Misak-ı Millî'ye dahil olan Musul'un kaybedildiğini ısrarla vurgulamıştır: "Musul'u bir sene sonraya bırakmak, bir Mısır yapmak demektir. Binaenaleyh, neticede gaip etmek demektir. Bu da Girit gibi gidecektir." (*TBMM, GCZ, 4/133-135*).

Ali Şükrü Bey'e göre, toprak tavizi vermek Misak-ı Millî'ye ihanet anlamına gelmektedir. Fakat bunun ötesinde Ali Şükrü Bey'in ve muhalefetin güttüğü amacın siyasi rejim sorununu yeniden gündeme getirmek olduğunu görmekteyiz. Çünkü, Mustafa Kemal Paşa, barışı imzalarsa daha da güçlenecek ve belki de muhalefetin sonu gelecekti. Muhalefet, savaş halinin devamını da isteyemeyeceğine göre, tek yol Mustafa Kemal Paşa'nın iktidarını sarsmaktır. Bu yüzden İkinci Grubun önde gelen isimlerinden Trabzon Mebusu

Ali Şükrü Bey, Lozan görüşmelerindeki başarısızlığı doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa'nın iç politikadaki başarısızlığına bağlamaktaydı:

"Dünyada en büyük muvaffakiyet vahdettir. İnkâr edemezsiniz ki üç aydan beri memleketin içine bir nifak tohumu ekilmiştir. Efendiler, sulhu temin etmiş mi idik? Efendiler, Misak-ı Milli'yi elimize almış mı idik? Efendiler, askerimiz terhis olunmuş mu idi? Efendiler, teceddüdat gayet doğru ve muhik olsa da acaba zamanı mı idi? Harp zamanında ıslah edilmek yapılmak doğru mu idi?... Şimdiye kadar çektiğimiz felaketleri düşünelim ve bu felaketler itibarıyla hiç olmazsa bizim yapacağımız, şu millete velev ki iki senecik için olsun bir sulh-u sükun ve refah temin edelim. Bunu yapmadan yapılmak istenen köklü ve cezri esaslı tebeddülat payidar olamaz." (TBMM, GCZ, 3/1255-1256)¹²

Ali Şükrü Bey'in önderliğinde muhalefet Lozan delegasyonuna yönelik sert eleştirilerine devam ediyordu. Görüşmeler oldukça hararetli geçiyor, her gün gece yarısına kadar devam ediyor ve Lozan delegasyonu sürekli beceriksizlikle suçlanıyordu. Hatta bir ara Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey tarafından hükümet istifaya bile çağırılmıştı (Cebesoy 1957: 276). Görüşmelerin son günü olan 6 Mart 1923 günü gizli celsede Mustafa Kemal Paşa'nın muhaliflere sert bir şekilde çıkışması, arkasından da Ali Şükrü Bey'in müdahale etmesi sonucunda Meclis bir anda birbirine girmiş ve Mustafa Kemal Paşa eli cebindeki silahında olmak üzere Ali Şükrü Bey'in üzerine yürümüştü. Meclis'teki bu kavga ortamını oturumu yöneten Ali Fuat Bey şöyle anlatmaktadır:

"Mustafa Kemal Paşa Meclis'te konuşurken hava oldukça gergindi. O konuşuyor, sözü kesiliyor, o cevaplıyordu. Paşa sözlerini tamamladıktan sonra Ali Şükrü Bey 'Ben de söyleyeceğim' demesi üzerine Gazi Paşa hiddetli bir tavırla; -- Bir haftadır söylüyorsunuz, memleketi zardide ediyorsunuz, maksadınız nedir? dedi ve kürsüden inerek, elleri cebinde olduğu halde, asabi bir şekilde Ali Şükrü Bey'in üzerine yürüdü... Bu arada herkes Meclis'in ortasında birbirine bağırmakta olan mebusların etrafında toplanmıştı. Ali Şükrü Bey 'kimseyi ithama hakkınız yoktur' diye bağırıyor ve Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey de 'Meclis'te emniyet yok mudur? Feryadını basıyordu... Müzakereler çok ehemmiyetli ve ciddi bir hal almıştı. Müdahalelerim artık tesirini göstermiyordu... Riyaset kürsüsünün önünde birinci ve ikinci grup azalarından çok sinirlenmiş olanlar karşı karşıya gelmiş ve adeta iki muhasım cephe teşkil etmişler, birbirlerini itham ve tehdit ediyorlardı. Bu halin biraz daha devamı müessif hadiselerle sebep olacaktı. Hatta birbiri aleyhi-

12 Ömür Sezgin, Ali Şükrü Bey'in "Memleketin içine bir nifak tohumu ekilmiştir" sözünden kastının saltanatın kaldırılması ve halk fırkasının kurulacağına dair Mustafa Kemal Paşa'nın beyanatları olduğunu söylemektedir (Sezgin 1984: 123).

ne tabanca ve saire istimaline kadar varacaktı. İntizamı iade maksadıyla Meclis emniyet memurlarını çağıramazdım. Çünkü müzakereler gizliydi... Ne yapabilirdim? Derhal riyaset çanını her iki tarafın ortasına attım ve şaşkınlıktan istifade edip müzakereleri tatile muvaffak oldum..." (TBMM, GCZ, 4/176; Cebesoy 1957: 287-288).

Bundan sonra müzakereler biraz daha sakin geçmiştir. Birinci Grup müzakerelerin oylanıp bir an önce sonuçlandırılmasını; İkinci Grup ise Lozan heyetinin değiştirilmesi için müzakerelerin devamını istiyordu. Bu arada Saruhan Mebusu Reşat Bey bir takrir vermişti. Takrirdede, Lozan heyetine ve onların Barış Konferansı'na sunduğu projeye sonuna kadar destek veriliyor, İtilaf Devletleri bu projeyi kabul etmezse harp durumu öngörülüyordu. Ayrıca Musul konusunda da heyet-i vekilenin verdiği izahat tatmin edici bulunuyor, barış görüşmelerinin devamı için heyet-i vekilenin Lozan delegasyonu-na tam yetki vermesi öngörülüyordu (Cebesoy 1957: 289).

Güvenoyu durumuna sokulan takrir, İkinci Grup'un tüm itirazlarına rağmen oya konulmuş ve kabul edilmiştir. İkinci Grup, Meclis Başkanlığını protesto ederek oylamaya katılmamıştır. Oylamaya katılmayanların sayısı 60 kişi civarında idi. Bu arada Birinci Grup'tan da 14 aleyhte oy çıkmıştır (Cebesoy 1957: 294-295).

4. Siyasal Bir Cinayetle Son Bulan Muhalefet

Lozan müzakerelerinden üç hafta sonra, 27 Mart 1923 Salı gecesinde, İkinci Grup önderlerinden Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, birdenbire ortalıktan kaybolmuştu. Ali Şükrü Bey'in kardeşi Şevket Bey (Doruker), olaydan iki gün sonra İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey'e gelerek abisinin aniden ortadan kaybolduğunu haber vermişti. Rauf Bey bu kayboluş olayını şöyle anlatmaktadır:

"Bir gün Millî Müdafaa Vekili Kazım Paşa (Özalp) ile Deniz Yarbayı Şevket Bey (Doruker) yanıma geldi ve 'Beyefendi ağabeyim kayıp!' diye ağlamaya başladı. Ağabeyi Ali Şükrü Bey'in üç gündür yani Martın 27. günü salı akşamından beri eve gelmediğini söyledi. Soruşturmışlar, araştırmışlar bulamamışlar. En son Karaoğlan Çarşısı'nda kahvede otururken, Giresunlu Osman Ağa'nın Muhafız Bölüğü Kumandanı Mustafa Kaptan ile beraber kalkmış ve birlikte gitmişler. Ondan sonra görün olmamış." (Kandemir 1965: 106).

Ali Şükrü Bey'in ortalıktan kaybolduğu haberi Meclis'te şok etkisi yaratmıştı. Ali Şükrü Bey iki gün geçmesine rağmen hala bulunamamış ve nerede olduğuna dair herhangi bir ipucu da elde edilememişti. Olay hemen Meclis kürsüsüne taşınmış ve Ali Şükrü Bey'in siyasî bir saldırıya uğramış olabileceği değerlendirmeleri yapılmaya başlanmıştı. Meclis'te o günkü havayı Kılıç Ali şöyle anlatmaktadır:

“O sabah Meclis’e geldiğim zaman manzara pek hazin idi. Heyet-i umumiyede büyük bir heyecan vardı. Mebuslar bu gaybubeti siyasî bir şekilde tasvir ederek Ali Şükrü Bey’in şimdiki kadar bulunamamasından dolayı bir yandan şiddetle hükümeti tenkid ediyorlar, diğer yandan da, ‘Bu gaybubet siyasî ise, demek ki bu memlekette herhangi bir fikrin serdarı ölecektir’ diye imalı beyanatta bulunuyorlardı.” (Kılıç Ali 1955: 89)

29 Mart 1923 günü Meclis kürsüsünden ilk sözü alan Hüseyin Avni Bey (Ulaş) oldukça ateşli bir konuşma yapmış ve Ali Şükrü Bey’in siyasî bir saldırıya maruz kalmış olabileceği ihtimali üzerinde durmuştur:

“Ey Kabe-i millet!... Sana da mı taarruz? Ey milletin mukaddesatı!... Sana da mı taarruz?... Bu hâkimiyet mukaddestir, milletin namusudur, vekilleri milletin ağızıdır, kalemidir. Bu namusa tecavüz eden eller kırılınsın... Ali Şükrü’ye tecavüz eden, milletin namusuna tecavüz etmiştir. Bu namussuzlar yaşamamalı... Kahrolmalı!... Ali Şükrü Bey’in basit bir kaza veya herhangi bir tecavüze maruz kalmış olmasını isterdim. Ya Allah göstermesin, siyasî bir taarruza uğramış ise?... Demek ki bu memlekette herhangi bir fikrin serdarı yaşamayacaktır, ölecektir!. Efendiler! Vekil-i mesullerimiz buraya çıkmalı ‘Biz namuslu adamlarız... Biz bu cinayeti ortaya çıkaracağız. Müsebbibi herhangi şahıs olursa olsun onları kahredeceğiz, kanunun kudreti önünde diz çöktürecek, geberteceğiz’ demelidirler. Bunu söylemezlerse namussuzdurlar efendiler.” (Cebesoy 1957: 296)

Hüseyin Avni Bey’in konuşması ile Meclis’in zaten gergin olan havası biraz daha gerilmiş ve adeta bir barut fıçısı halini almıştır (Cebesoy 1957: 296). İkinci Grup üyeleri gerginliği sürekli tırmandırmıştır. Yahya Galip Bey (Kargı) söz alarak “Hepimizi öldürseler de bu millet yine sesini duyuracaktır. Bu millet on misli vekil bulur, yüz misli mebus getirir.” (TBMM, GCZ, 28/229-230) demiş; daha sonra kürsüye, tam bir provakötör olan Ziya Hurşit çıkmıştır. Konuşmasında bu olayı Yahya Kahya cinayetiyle ilişkilendirmiştir:

“Daha dün denecek kadar yakın bir zamanda vukua gelen bir suikast meselesini hatırlamamız imkânı var mı? Yine bu Meclis’te, burada, bu mesele yüzünden uzun uzadıya ne kadar çekişmeler, dedikodular oldu. Kıyametler koptu, unuttunuz mu? Hatta bir sürü tahkikat yapılmıştı. Hükümetin, kışlaların yanında, karşısında güpegündüz saat dört buçukta üç yüz kurşun atılmak suretiyle yapılan suikastin faillerini, katillerini, o zaman da Hükümet Reisi bulunan Rauf Beyefendi, vaatlerde buldukları halde neden yakalamadılar? Neden adalete vermediler? Neden hala bekliyoruz ve kim bilir daha ne kadar bekleyeceğiz? Bu mudur adalet?” (TBMM, GCZ, 28/230-231).

Ziya Hurşit gibi daha birçok mebus da bu olayı Yahya Kahya'nın öldürülmesiyle ilişkilendirmişti.¹³ 31 Mart 1923 gününe kadar Ali Şükrü Bey'in bulunamaması Meclis'te olduğu kadar kamuoyunda da derin etkiler bırakmıştı. Bu olay yakın zamanda işlenen suikastlerin ardından herkeste yine bir suikast endişesi yaratmış; herkes birbirine "Acaba bir siyasi cinayete mi kurban gitti?" diye sormuştur. Kamuoyu cinayeti İttihat ve Terakki'nin gazeteci cinayetlerine yani Cemiyet'in Hasan Fehmi, Ahmet Samim gibi muhalif gazetecileri öldürme geleneğine bağlamaktadır. Bu arada muhalif basın da olayı iyice parmağına dolamıştır. Özellikle Hüseyin Cahit (Yalçın) yayılım ateşi açmış; hatta peşin hükümler vermiştir (Borak 1962: 203). Trabzon'daki İttihatçılar da *İstikbal* aracılığıyla "Trabzon'u katillerden intikam almayacak kadar hissiz mi zannettiler?" diyerek intikam naraları atmışlardır (*İstikbal*, 1 Nisan 1923: 879).

Ali Şükrü Bey'i en son görenlerden biri de Enver Behnan Şapolyo idi. Şapolyo olayların gelişimini şöyle anlatmaktadır:

"O zamanki gazetecilerin toplandığı yer, Karaoğlan'daki Merkez Kiraathanesi idi. Ali Şükrü de nargile içmek için buraya gelirdi. Ben Çarşamba günü saat dört sıralarında kiraathaneye gelmiştim. Ali Şükrü Bey nargile içiyor, Sabri Ethem'in 'İsmarlama Mücahitler' adlı makalesini okuyordu. Ben de yanlarına oturdum. Biraz sonra *İleri* gazetesi muhabirlerinden Muhsin adındaki gazeteci de halkaya dahil oldu. Çok geçmeden kahvenin kapısında Çankaya muhafızlarından olan Topal Osman'ın adamı Mustafa Kaptan görüldü. Ali Şükrü Bey 'geliyorum' diyerek dışarı çıktı. Ben de arkalarından çıktım. Her ikisi de balık pazarına doğru gittiler. İki gün sonra gazetesine gittiğim zaman Sabri Ethem 'Ali Şükrü tagayyüb etti' dedi. Ben de Mustafa Kaptan'la gittiğini söyledim. 'Öyle ise bunu gazeteye yaz' dedi. Ben de yazdım. İşte bu zaman BMM'nde kıyamet koptu." (Şapolyo 1969: 203-204)¹⁴.

Bütün şüpheleri üzerinde toplayan Topal Osman Ağa'nın adamı Mustafa Kaptan yapılan sorgulamasında, salı günü akşamı Ali Şükrü Bey ile birlikte yürüdüklerini ve Osman Ağa'nın evine gittiklerini, fakat Osman Ağa'yı evde bulamayınca oradan ayrıldıklarını ve bir daha kendisini görmediğini söylemiştir (*İstikbal*, 8 Nisan 1923: 885). Bu arada Topal Osman Ağa sorguya çekilmek istenmiş fakat hiçbir yerde bulunamamıştır.

13 Rauf Bey, "Bazı müfrit muhalifler, olayı hükümetin daha evvel ki bir hadisede olduğu gibi bu işi de örtbas edeceğinden çekindiklerini açıkça söylüyorlardı. Daha evvel olduğunu iddia ettikleri hadise, Trabzon Kayıkçılar Reisi Yahya Kahya'nın katillerinin hala meydana çıkarılmaması idi." demektedir (Kandemir 1965: 107).

14 Şapolyo'nun ifadelerini *İstikbal* de doğrulamaktadır. *İstikbal* isim vermese de Şapolyo'dan birisi diye söz etmekte ve Tan Matbaası'na giderek ihbarı yapanın o olduğunu söylemektedir (*İstikbal*, 14 Nisan 1923: 890).

Soruşturma bütün deliller şüpheleri Topal Osman Ağa'nın üzerinde yoğunlaştırıyordu. Soruşturmayı yürüten Jandarma Teğmen Kemal Bey, Ali Şükrü Bey'in cesedine, uzun araştırmalardan sonra Topal Osman'ın evinin 500 metre yakınında, Gökdere mevkiinde tesadüfen ulaşmıştır. Ceset daha sonra Mehye Köyü'ne götürülmüştür. Cesetten anlaşıldığına göre ayakları ip ile bağlanmış ve kafasına sert bir cisimle vurulmuştu. Ayrıca cesedin elinde sandalye hasırları ve boğazında iki adet ip vardı (*İstikbal*, 8 Nisan 1923: 885).

Elde edilen deliller ve tutukluların ifadeleri neticesinde cinayet şöyle gerçekleşmişti: Mustafa Kaptan, Ali Şükrü Bey'i kahvehaneden dışarı çağırmış ve kendisine Topal Osman Ağa'nın çok hasta olduğunu ve kendisiyle görüşmek istediğini söylemiştir. Bunun üzerine Ali Şükrü Bey ile birlikte Topal Osman Ağa'nın evine gitmişler ve ikram edilen kahveyi içerken arkadan gelen iki kişi ellerindeki iplerle onu boğmuşlardır (*İstikbal*, 14 Nisan 1923: 890).

Cinayeti Topal Osman Ağa'nın işlediği kesinleşince Mustafa Kemal Paşa Muhafız Birliği Komutanı İsmail Hakkı Bey'e (Tekçe) Topal Osman Ağa'yı ölü ya da diri ele geçirmesi için kesin emir vermiştir (Kılıç Ali 1955: 92). İsmail Hakkı Bey yaptığı araştırma sonucunda, Topal Osman Ağa'nın Ayrancı Bağları'nda Papazın Köşkü denen bir yerde, yanında yüz kadar adamıyla teslim olmaya niyetli olmadığını ve savunma tedbirleri aldığını tespit etmiştir. Topal Osman Ağa'nın saklandığı köşk Çankaya'ya hakim bir yer olduğu için zorunlu olarak bazı tedbirlerin alınması da öngörülmüştür. Çünkü Topal Osman Ağa, üzerine asker gönderen Mustafa Kemal Paşa'ya da kızıgındır ve köşke saldırmaya ihtimal dahilindedir (Borak 1962: 207). Mustafa Kemal Paşa, eşi Latife Hanım, Yaveri Salih Bey ve Rauf Bey İstasyon'daki Kalem-i Mahsus'a'nın bulunduğu eski Karargâh binasına götürülmüşlerdir.¹⁵

İsmail Hakkı Bey, 1/2 Nisan 1923 gecesini gerekli tedbirleri aldıktan sonra Topal Osman Ağa'ya teslim olması çağrısında bulunmuş, fakat cevap alamayınca askerlerine ateş emri vermiştir. Yarım saat süren bir çarpışmadan sonra 12 adamı ölen ve kendi de yaralanan Topal Osman Ağa, hastaneye sevk edilirken yolda ölmüştür.¹⁶ Teslim alınanlar da bir süre tutuklu kaldık-

15 Yaver Salih Bozok Bey'in oğlu Cemil Bozok, anılarında Mustafa Kemal Paşa'nın köşkü terk etmesinin çok yerinde bir karar olduğunu, çünkü ertesi gün geldiklerinde köşkün üst katının kurşunlarla delik deşik olduğunu söylemektedir (Bozok 1985: 116-117). Ayrıca Feridun Kandemir de köşkün Topal Osman Ağa tarafından kurşunlandığını söylemektedir (Kandemir 1965: 111).

16 Kılıç Ali 1955: 93. Sadi Borak, adamlarını çarpışmaya ikna etmek için Topal Timur varı bir hileye başvurduğunu söylemektedir. Güya, Meclis Muhafız Kıtası etraflarını sarınca, askerlerine kendilerini çembere alan askerlerin Atatürk'e isyan ettiklerini söylemiş, bunun üzerine adamları çarpışmaya girmiş (Borak 1962: 207). Topal Osman Ağa ve adamları nihayetinde bir Teşkilat-ı Mahsus'a çetesiydi. Bu tür çetelerde, çete mensupları liderlerine öylesine bağlıdır ki, kendi kardeşini bile liderleri için vurabilirlerdi. Bunun için Topal Osman Ağa'nın böyle bir hileye başvurmasına hiç gerek yoktu. Adamları Atatürk'e değil doğrudan kendisine bağlı-

tan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle terhis edilerek Giresun'a gönderilmişlerdir (Tekçe 2000: 38). Bu arada Topal Osman Ağa'nın öldürülmüş olması muhalifleri tatmin etmemiş olacak ki, Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey ve arkadaşlarının önerisi ile Topal Osman Ağa'nın cesedi ibret-i alem için mezarından çıkartılıp Meclis kapısında asılarak teşhirine karar verilmiştir. Oylamaya katılmayanlara karşı, cinayet ortağı denileceği belirtilerek baskı yapılmış ve karar oy birliği ile çıkmıştır (*TBMM, GCZ, 28/308*). Daha sonraki oturumda Lazistan Mebusu Necati Bey, Ali Şükrü Bey'in eşi ile çocuklarına para yardımı yapılmasını ve çocuklarının devlet tarafından yatılı okulda okutulmasını içeren bir kanun teklifi vermişti. TBMM'nin 16 Nisan 1923 tarihli oturumunda gündeme alınan kanun teklifi maliye komisyonunun mazbatasında benimsendiği bildirilmiştir.¹⁷ Bu karara göre Ali Şükrü Bey'in eşi Emine Hanım'a bir defalık yardım olmak üzere 3.000 Lira verilirken çocukları Baha, Suha ve Sena'nın da reşit olduklarında kullanılmak üzere her biri için bankaya 5.000 Lira yatırılması ve parasız okutulmaları benimsenmiştir (*TBMM, GCZ, 29/229*). Yapılan oylamada 89 teklif lehinde oy çıkarken, 39 aleyhte oy çıkmış; fakat görüşme yeter sayısına (161) ulaşamadığı için bir sonraki oturumda tekrar oylanmasına karar verilmiştir (*TBMM, GCZ, 29/227-229*). Fakat bu oturum Birinci Meclis'in yaptığı son toplantı olmuş, Ali Şükrü Bey'in ailesine maddi yardım yapılmasına ilişkin kanun Meclis'ten çıkmamıştır.

Öldürülmesi siyasi bir mesele haline gelen Ali Şükrü Bey'in cenazesi Trabzon'a getirildikten sonra Trabzon muhalefeti adeta çılgına dönmüş, siyasi gösteri ve propagandaların başlıca nedeni olmuştu. Yaklaşık olarak yirmi bin kişinin katıldığı cenaze törenine, Amerikan torpidosu komutanı Mülazım Lolberi ile Rus konsolosu katılmış; ayrıca Amerikan torpidosu cenaze törenine on bir pare top atışıyla iştirak etmişti (*İstikbal*, 11 Nisan 1923: 888). Cenaze töreninde yapılan konuşmaların hepsi hiddet ve intikam hisleriyle doluydu. Özellikle Barutçuzâde Faik Ahmet Bey'in cenaze töreninde yaptığı konuşmada Ankara'yı hedef alan ağır sözler olduğunu Nebizâde Hamdi söylemektedir:

"Bütün Trabzon rıhtıma dökülmüştü. Vapurla rıhtım arasında yüzlerce sandal. Doğrusu ben de dehşete kapıldım... Sonra cenazeyi Belediye Meydanı'na naklettik. Meydanda Trabzon İttihat ve Terakki Başkanı Hacı Ahmet Barutçu'nun oğlu Faik Ahmet Barutçu çektiği nutukta sık sık 'Çankaya katilleri' diye bar bar bağırıyordu. Bununla Topal Osman'ın Ali Şükrü'yü öldürüşünün Çankaya'nın emriyle olduğunu kastediyordu." (Ülkümen 1994: 38)

dılar ve ondan başkasından da emir almazlardı. Buna Atatürk de dahildi.

17 Komisyonunda 3 ret oyuna karşılık 4 kabul oyuyla bu karar alınmıştır (*TBMM, GCZ, 29/227*).

Cenaze töreninden sonra da olaylar durulmamış, *İstikbal* aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa'yı hedef alan ağır makaleler yayınlanmıştı. Gazetenin sahibi ve başyazarı Faik Ahmet Barutçu ile yazar kadrosundan eski Trabzon Valisi Hamit Bey, Mustafa Kemal Paşa'yı ve Çankaya'yı hedef alan, ağır ve hakaret dolu sözler içeren yazılar yayınlamaya devam ediyorlardı.¹⁸ Özellikle Hamit Bey'in 4 Nisan 1923 tarihli, *İstikbal*'de yayınlanan bir başyazısı, Mustafa Kemal Paşa'yı hedef alan ağır sözlerle doluydu:

"Açılan ağızları kapatmak tarikiyle istihali garaza yeltenen Osman'ın (Topal Osman Ağa) kirli ellerine arz-ı iftikar eden biçâreler bilsinler ki millet, istiklal-i haricisi kadar hürriyet-i dahiliyesine de aşkıtır. İcab ederse bu uğurda daha birçok Ali Şükrüler feda ederek karşısına dikilecek, her hırsı kıracak, her duzahı (cehennemi) yırtacak ve nihayet Kemal'in (Namık Kemal) ruhunu şâd edecektir. Ne mümkün zulm ile bidâd ile imha-yı hürriyet; Çalış idraki kaldır muktedirsен ademiyet-ten..." (*İstikbal*, 4 Nisan 1923: 882)

9 Nisan 1923 tarihli *İstikbal*'de de doğrudan söylenmese de dolaylı olarak Mustafa Kemal Paşa cinayetini işlettiricisi olarak suçlanmıştır:

"Esasen şehid-i mazlum ile katil Osman arasında bir nispet yoktur. Topal Osman, her ne kadar Meclis-i Mebusan Muhafız Bölüğü Kumandanlığı'na getirilmiş bulunsa da nihayet bir uşaktır ve onda daima bir uşak ruhu yaşamıştır. Hatta bu mevkiye kadar yine bir uşak gibi getirilmiştir. İş bu halde iken bunun efendisi kimdir?" (*İstikbal*, 9 Nisan 1923: 886).

Büyük Zafer'in kazanılması, Yahya Kahya'nın öldürülmesinden sonra oluşan sert havayı biraz yumuşatmış olsa da Ali Şükrü Bey'in Topal Osman Ağa tarafından öldürülmesi Trabzon-Ankara ilişkilerini kesme noktasına getirmiştir. Cenaze töreninden iki gün sonra Trabzon Muhafaza-i Hukuki Milliyet Cemiyeti Heyet-i Merkeziye'si Ankara'daki merkez ile ilişkilerini kesme kararı almıştır. Bu durum karşısında Ankara, Trabzon'a tahkik heyeti göndermiştir. Tahkik heyeti, Ankara ile ilişkilerini tekrar normale dönüştürmesi için TMHC ile uzun görüşmeler yaptıysa da bir sonuç alamamış; *İstikbal* aracılığıyla Ankara aleyhindeki yayınlarına devam etmiştir. Bu durum karşısında Ankara, Heyet-i Merkeziye'ye görevden el çektirmiştir.

Sonuç

TBMM'nin kurulduğu ilk zamanlarda her mebus kendi inançlarını serbestçe savunabiliyor ve hiçbir gruba bağlı kalmıyordu. Çünkü ne parti vardı ne de gruplar. Meclis üyeleri içinde ilk defa ulusal düzeyde iktidar sahibi olan bu yepyeni üyeler siyasi parti disiplini içinde olmayıp, adeta yalnız kendilerin-

18 "Trabzon'da Faik Barutçu denen avukat ki, Atatürk'ün ölümünden sonra İnönü'nün ilk milletvekilerinden birisi olmuştur. Katil Çankaya'da başlıklı yazılar yazıyordu." (Atay 1998: 340).

den sorumlu bireyler gibi davranıyorlardı. Bu da ister istemez koyu bir bölgecilik, hizipçilik gibi gelişmelere yol açıyor ve çeşitli siyasal kamplaşmaları ortaya çıkarıyordu. Bireysel davranış tarzının bir sonuç vermediğini gören herkes, bağımsız mücadele etmekten vazgeçip bazı hizipleri ve grupları meydana getirmiştir: Bunların en önemlileri Birinci Grup olarak da bilinen Müdafaa-i Hukuk Grubu ve İkinci Grup idi. Müdafaa-i Hukuk Grubu Mustafa Kemal Paşa'yı tutarken; İkinci Grup muhalefeti temsil ediyordu. İkinci Grubun en önemli önderlerinden birisi de Ali Şükrü Bey idi.

Ali Şükrü Bey'in önderlik ettiği İkinci Grup, zamanla muhalefeti sertleştirmiş ve bu sert muhalefet çoğu zaman Meclis'i işlemez hale getirmiştir. İkinci Grubun ısrarla üzerinde durduğu ve mücadelesini yaptığı konular, hakimiyet-i milliyeye prensibine uygunluk altında, Mustafa Kemal Paşa'nın önderleşmesini ve tek adam olmasını önlemek amacıyla, heyet-i vekilenin teşekkülü, başkomutanlık kanununun uzatılması, istiklal mahkemelerinin devamının gereksizliği, saltanatın kaldırılması, Halk Fırkası ve Lozan Antlaşması bağlamında hükümetin dış politikası idi.

Ali Şükrü Bey'in en sert muhalefet konusu dış politika idi. Dış politikadaki eleştirilerin de toprak tavizi konusunda yoğunlaştığını görmekteyiz. Ali Şükrü Bey'e göre, toprak tavizi vermek Misak-ı Milli'ye ihanet anlamına gelmektedir. Fakat bunun ötesinde onun güttüğü amacın siyasi rejim sorununu yeniden gündeme getirmek olduğunu görmekteyiz. Çünkü, Mustafa Kemal Paşa, barışı imzalarsa daha da güçlenecek, iktidarını sağlamlaştıracak ve belki de muhalefetin sonu gelecekti. Muhalefet, savaş halinin devamını da isteyemeyeceğine göre, tek yol Mustafa Kemal Paşa'nın iktidarını sarsmaktır.

Ali Şükrü Bey'in muhalefeti bağlamında, ulusal direnişçilerin benimseydiği hakimiyet-i milliyeye kavramının, salt "inkılapçı" grup diye adlandırabileceğimiz Mustafa Kemal Paşa ve yakın arkadaşlarının tekeline olmadığını, tam tersine "muhafazakarlar" da dahil olmak üzere çeşitli görüşteki grupların hem uzlaşması ve birlikte hareket etmesini sağlayan bir araç hem de çatışmanın temelindeki ana tema olduğunu görmekteyiz. Mesela, I. TBMM'nde Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına karşı yapılan muhalefet hareketlerinde, özellikle de Ali Şükrü Bey muhalefesinde, ilk hareket noktası hep hakimiyet-i milliyeye kavramı olmuştur. Gerek heyet-i vekilenin teşkilinde olsun, gerekse başkomutanlık kanununun uzatılmasında olsun, aslında bütün muhalif hareketlerin temel dayanak noktası hep hakimiyet-i milliyeye ve meclisin üstünlüğü kavramları olmuştur. Muhalefet bütün tezlerini hakimiyet-i milliyenin ihlali varsayımı üzerine kurmuştur. Aslında bu konudaki varsayımlar I. TBMM'nde iki farklı görüşün, fiili gruplaşmaların ortaya çıkmasındaki temel etkidir.

I. TBMM döneminde Ali Şükrü Bey muhalefetinin ortaya çıkmasındaki bir başka etken de, iktidar odağındakilerin Batı tipi yeni bir devlet yanlısı olmalarından kaynaklanmaktadır. Ali Şükrü Bey'in gönlünde, hala eski devlet düzenine bağlı kalmak taraftarlığı yatmaktadır. Ali Şükrü Bey, eski devlet düzenini savunan ve Batıcılığa karşı çıkan düşüncelerinin Meclis'teki sözcüsü olmuş ve konuşmalarında bu düşüncelerini açıkça ifade etmekten hiçbir zaman kaçınmamıştır.

Ali Şükrü Bey muhalefetini temelinde, belki de en önemlisi diyebileceğimiz nedenlerden birisi de, temsilcisi olduğu Trabzon vilayetinin siyasal tercihleri yatmaktadır. Ali Şükrü Bey'in de İttihatçı geçmişi bilinmekle birlikte, gerek bölgesel milliyetçilik duygularını yoğunlukla hissetmesi gerekse siyasal çevresi onu muhalif tavra yöneltmiştir. Trabzon vilayeti, Erzurum Kongresi'nden bu tarafa hep Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki yeni iktidara muhalif olmuş ve Anadolu'da Millî Mücadele'nin liderliği konusunda Mustafa Kemal Paşa'nın karşısında yer alıp Enver Paşa'yı desteklemişlerdir. Donanma Cemiyeti kurucularından ve Karakol mensubu olan muhafazakar ve mutaassıp Ali Şükrü Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğine, saltanatın kaldırılmasına, istiklal mahkemelerine, Lozan Konferansı çerçevesinde TBMM'nin dış politikasına karşı çıkmış ve eleştirmiştir. Özellikle, dış politikadaki muhalefetini, olası bir barış antlaşması neticesinde Mustafa Kemal Paşa'nın iktidarını pekiştireceği düşüncesi ile Musul konusunda yoğunlaştırmış ve Lozan'da Misak-ı Millî'den ödün verildiğini ısrarla vurgulayarak Mustafa Kemal Paşa'nın iç politikada başarısızlığını vurgulamış ve burada Mustafa Kemal Paşa'nın dış politikasını istikrarsızlaştırmak amacı gütmüştür. Amaç, her halükarda Mustafa Kemal Paşa'nın iktidarını sarsmak ve onun liderliğini engellemektir. Çünkü bütün muhalefet gibi Ali Şükrü Bey de kendi geleceğini düşünmektedir. Eğer Mustafa Kemal Paşa liderliğini sağlamlaştırır ise muhalefete gelecekte pek şans tanımayacak ve temsil olanağı sunmayacaktır.

Demokrasilerde muhalefetin önemi, siyasal sistem içerisinde iktidarda temsil edilmeyenlerin düşüncelerini aktarması ve onların taleplerinin sözcüsü olmasıdır. Bu yüzden siyasal iktidarlar muhalefete tahammül göstermelidirler. Birinci Meclis uygulamasında da bu tahammülün Ali Şükrü Bey muhalefetine karşı tam olarak gösterilemediğini görmekteyiz. Bu tahammülsüzlük doğrudan iktidar tarafından değil Meclis içindeki ve dışındaki kesimlerden kaynaklanmıştır. Bu durumdan Ali Şükrü Bey gibi değerli muhalifler canlarını kaybederek bedel öderken iktidar odağındaki Mustafa Kemal Paşa da zarar görmüştür. Çünkü, Sivas Kongresi'nde yemin ettirdiği bir geleceğin hortlatılması, onun suçlamaların odağına itmiş, ayrıca devrimler konusunda gecikmesine neden olmuştur. Eğer Ali Şükrü Bey gibi, retorik, bil-

gi birikimi güçlü muhaliflere tahammül gösterilse ve yaşasalardı belki de siyasal iktidar daha sağlıklı bir gelişim çizgisi sergileyecekti.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, I. Meclisten günümüze kadar olan süreçte, siyasal muhalefet konusunda, Türkiye'nin siyasal kültürünün hem muhalif oluşumların varlığını sağladığını hem de muhalefete karşı bir tahammül-süzlüğü içerdiğini görmüş bulunuyoruz.

Kaynaklar

1. Süreli Yayınlar

Açıksöz

Cumhuriyet

Günaydın

İstikbal

Tan

Tevhid-i Efkâr

Vakit

Yeniğün

2. Gizli Celse Zabıtları

TBMM, GCZ, C 1 / 2 / 3 / 4 / 11 / 27 / 21 / 25 / 26 / 27 / 28 / 29.

3. Kitap ve Makaleler

"Ali Şükrü Bey'in Tercüme-i Hali", *Tevhid-i Efkâr*, 31 Mart 1923.

"Aziz Kurban/İlk Şehit Mebus", *İstikbal*, 31 Mart 1923.

"Büyük Şehit Ali Şükrü Bey'in Tercüme-i Hali", *İstikbal*, 3 Nisan 1339.

"General İsmail Hakkı Tekçe'nin Anıları", *Günaydın*, 1 Aralık / 8 Aralık / 9-10 Aralık / 11 Aralık / 12 Aralık 1977.

"Hadise-i Şehadet Karşısında", *İstikbal*, 9 Nisan 1923.

"Yolumuz", *Tan*, 18 Ocak 1923.

Ağaoğlu, Samet (1964), *Kuvayı Milliye Ruhu*, İstanbul.

Atatürk, Mustafa Kemal (1999), *Nutuk*, C I-III, Ankara: T.T.K. Yay.

Atay, Falih Rifki (1998), *Çankaya*, İstanbul: Bateş Yay.

Borak, Sadi (10-18 Kasım 1977), "Başkomutan ve Karşısındakiler", *Cumhuriyet*.

Borak, Sadi (1962), *İktidar Koltuğundan İdam Sehпасına*, İstanbul: İstanbul Kitabevi.

Bozok, Salih Cemil (1985), *Hep Atatürk'ün Yanında*, İstanbul: Çağdaş Yay.

Cebesoy, Ali Fuat (1957), *Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıratı*, İstanbul: Vatan Neşriyat.

Çelikalay, İsmail Ş. (1993), *Hilafet-i İslamiye ve Türkiye Büyük Millet Meclisi*, İstanbul: Bedir.

Çoker, Fahri (1773), *Deniz Harp Okulumuz 1773*, Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yay.

Çoker, Fahri (1995), *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, C 3, Ankara: TBMM Yay.

Gençosman, Kemal Zeki (1980), *İhtilâl Meclisi*, İstanbul.

Gençosman, Kemal Zeki (1981), *Devlet Kuran Meclis*, İstanbul: Hür Yay.

Goloğlu, Mahmut, *Millî Mücadele Tarihi 3, 1920*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Hacıfettahoğlu, İsmail (2003), *Ali Şükrü Bey/Emperyalizme Karşı Bir Hürriyet Kahramanı*, Ankara: Atlas Yay.

- Kalkavanoğlu, İlyas Sami (1957), *Millî Mücadele Hatıralarım*, İstanbul: yy.
- Kandemir, Feridun (1964), *Millî Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal Arkadaşları ve Karşısındakiler*, İstanbul: Yakın Tarihimiz Yay.
- Kandemir, Feridun (1965), *Hatıra ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay*, İstanbul: Yakın Tarihimiz Yay.
- Kılıç Ali (1955), *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, İstanbul: Sel Yay.
- Koçak, Cemil (1977), "Siyasî Tarih", *Çağdaş Türkiye Tarihi* (içinde), C IV, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Mırsiroğlu, Kadir (1978), *Ali Şükrü Bey*, İstanbul: Sebil Yay.
- Nadi, Yunus (26 Kasım 1922), "Yeni Bir Cidal Devri", *Yenigün*.
- Özçelik, Selahattin (2000), *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, Ankara.
- Özel, Sabahattin (1991), *Millî Mücadele'de Trabzon*, Ankara: T.T.K. Yay.
- Sezgin, Ömür (1984), *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*, Ankara: Birey ve Toplum Yay.
- Şapolyo, Enver Behnan (1969), *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönüyle Basın*, Ankara.
- Tarih IV, (Türkiye Cumhuriyeti)* (1934), Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti, Maarif Vekaleti Yayını, İstanbul: Devlet Matbaası.
- Tekçe, İsmail Hakkı (2000), *Emekli General İsmail Hakkı Tekçe'nin Anıları*, (Yay Haz: Hasan Pulur), İstanbul: Kaynak Yay.
- Tunçay, Mete (1981), *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Ankara: Yurt Yay.
- Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yay, C.II, Ankara, 1995, s.1039
- Ülkümen, Hamdi (1994), *Hümanist Atatürk*, İstanbul: Çağdaş Yay.
- Ünsal, Yavuz (1999), *Atatürk, İmparatorluktan Millî Devlete*, Ankara: T.T.K. Yay.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet (1990), *İlk Meclis-Millî Mücadele'de Anadolu*, İstanbul: Sel Yay.